

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Demokratický deficit v české společnosti před a po roce 1989

Bakalářská práce

Studijní program: B6101 – Filozofie
Studijní obor: 6101R026 – Filozofie humanitních věd
Autor práce: **Jitka Machalová**
Vedoucí práce: MTh. Václav Umlauf, Ph.D.

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jitka Machalová**
Osobní číslo: **P13000278**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie humanitních věd**
Název tématu: **Demokratický deficit v české společnosti před a po roce 1989**
Zadávající katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce analyzuje důvody demokratického deficitu a lhostejnosti v občanské společnosti před rokem 1989. Tehdy byla pasivní společnost versus aktivní disidenti. Dnes je situace obdobná, i když máme formálně demokratický systém. Práce porovnává na základě textových materiálů a odborných studií transformaci politického systému a názorů občanů po roce 1989. Jako metoda slouží komparace vyhledaných zdrojů. Studentka se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

ARON, Raymond. Demokracie a totalitarismus. 2. vyd. Brno: Atlantis, 1993, 218 s. ISBN 80-7108-064-0.

HAVEL, Václav. Moc bezmocných a jiné eseje. Vyd. 1. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, 330 s. ISBN 978-80-87490-13-6.

HEYWOOD, Andrew. Politologie. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, 482 s.. ISBN 80-86432-95-5

JODL, Miroslav. Teorie elity a problém elity: příspěvek dějinám a problematice politické sociologie. 2. vyd., ve Victoria Publishing 1. Praha: Victoria Publishing, 1994, 156 s. ISBN 80-85605-94-5.

MCCHESENEY, Robert Waterman. Problém médií: jak uvažovat o dnešních médiích. 1. české vyd. Všeň: Grimmus, 2009, 140 s. ISBN 978-80-902831-2-1.

SHAPIRO, Ian. Skutečný svět demokratické teorie. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2012, 415 s. ISBN 978-80-246-1999-6.

Vedoucí bakalářské práce: MTh. Václav Umlauf, Ph.D.
Katedra filosofie

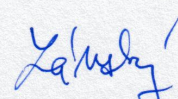
Datum zadání bakalářské práce: 15. dubna 2015

Termín odevzdání bakalářské práce: 30. dubna 2016

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2015

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum: 22.6.2016

Podpis: Maic

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří jakkoliv přispěli ke vzniku této bakalářské práce. Především mému vedoucímu práce MTh. Václavu Umlafovi Ph.D. za vstřícný přístup a čas, který věnoval čtení mé práce a také za cenné rady a připomínky. Dále bych chtěla poděkovat svému příteli za psychickou podporu nesmírnou trpělivost. V neposlední řadě bych ráda poděkovala svým rodičům a blízkým za podporu a pomoc v průběhu celého mého studia.

Anotace

Bakalářská práce je zaměřena na příčiny demokratického deficitu u nás. Nejprve jsou v ní vylíčeny mechanismy, které proměnily současnou společnost ve společnost masovou, která do sebe integrovala individualistické pojetí jednotlivce. Následně je popsána situace v ČSSR v době mezi Pražským jarem a normalizací po roce 1969, kdy se v celé společnosti změnil jak postoj k veřejným záležitostem, tak i hodnotový rámec. Práce zjišťuje, jaký měly tyto historické události vliv na demokratický deficit u nás. Tento deficit se přenesl do současné společnosti tím, že ovlivnil naše média a politickou participaci občanů.

Klíčová slova

demokracie, demokratický deficit, disent, individualismus, kritické myšlení, legitimita, mediální manipulace, masová společnost, normalizace, občanské aktivity, odcizení

Annotation

Bachelor thesis analyses causes of democratic deficit in Czech Republic. First part focuses on mechanisms that created mass society, which does not interfere with conception of individual freedom. Subsequently, it describes the specific form of deficit in Czechoslovakia during the Prague Spring and normalization (1968-89). The entire society was forced to adopt different opinion and value framework. Last chapter elaborates on historical influence with regard to contemporary democratic deficit. It can be evaluated in contemporary society by means of media-impact and political participation in common good.

Keywords

alienation, civic activism, civic activism, critical theory, democracy, democratic deficit, dissent, individualism, , legitimacy, manipulation

Obsah

Úvod	7
1 Vznik masové kultury a nového typu člověka	9
1.1 Kritika společnosti frankfurtskou školou v období 1930-1970.....	9
1.2 Neomarxistická kritika společnosti po roce 1970	14
1.2.1 <i>Aplikace neomarxistické kritiky společnosti na Československou socialistickou republiku v 60. letech</i>	18
2 Reálný socialismus za Husákovy normalizace	24
2.1.1 <i>Historické okolnosti Pražského jara</i>	25
2.2 Demokratický deficit ovlivněný okupací	26
2.2.1 <i>Okupace a historické souvislosti s ní spojené</i>	27
2.3 Změna demokratického deficitu ovlivněná Gustavem Husákem.....	29
2.3.1 <i>Historický průřez normalizační politikou G. Husáka</i>	30
2.4 Obecné proměny postojů obyvatel od počátku Pražského jara až po konec normalizace.....	34
2.5 Disidentská hnutí.....	38
2.6 Pražské jaro a následná okupace ČSSR očima Petra Pitharta.....	40
2.7 Hodnocení reálného socialismu Václavem Havlem jako posttotalitního systému.....	45
2.8 Shrnutí demokratického deficitu v období Pražského jara až po Husákovu normalizaci.....	53
3 Čím se u nás prohlubuje demokratický deficit dnes	55
3.1 Působení médií na politické myšlení.....	56
3.1.1 <i>Demokratický deficit v mainstreamových médiích</i>	59
3.1.2 <i>Vztah mainstreamových a nezávislých médií</i>	60
3.2 Zájem občanů o politiku.....	61
3.2.1 <i>Hodnocení provedení demokratického procesu Petrem Pithartem</i> . 63	
3.2.2 <i>Havlův Rudolfský projev</i>	64
3.3 Důsledek krize médií a politické angažovanosti na demokracii u nás..	66
4 Závěr	68
Seznam použité literatury	70
Internetové zdroje	71

Úvod

Když jsem přemýšlela nad tématem své bakalářské práce, bylo krátce po senátních volbách do parlamentu, které se konaly v roce 2014. Po rozhovoru s přáteli na téma - volby, mě šokoval opakovaný názor, že je zbytečné chodit k volbám, které stejně nic nezmění. To mě přimělo zamyslet se nad tím, proč tolik lidí mé generace rezignuje nad politikou. Dále tomu bylo pětadvacet let po skončení reálného socialismu a vycházela řada článků, ve kterých se porovnávala kvalita života v předešlém režimu s režimem současným. Tyto dvě skutečnosti mě motivovaly pro výběr tohoto tématu.

Centrálním pojmem této bakalářské práce je pojem 'demokratický deficit'. Tento pojem se s největší pravděpodobností začal používat v kontextu s legitimitou Evropské unie, přičemž zejména odpůrci hlubší evropské integrace, transnacionalismu a odevzdávání tradiční státní suverenity do rukou mezinárodních organizací, často označují právě fenomén demokratického deficitu za hlavní příčinu nízké legitimacy evropské integrace. Mě zajímá demokratický deficit v České republice a pro jeho odhalení nebudu vycházet z formální stránky demokracie, ale využiji k tomu neomarxistickou analýzu moderní společnosti, kterou aplikuji na soudobou situaci v České republice. Demokracie znamená vládu lidu, ale v naší společnosti se většina obyvatel zajímá o politiku jen sporadicky nebo dokonce vůbec. V prvním případě se občan rozhoduje pro výběr politické strany či jednotlivých politiků často pár dnů před volbami, za pomoci politické reklamní kampaně či názoru známého. Jen málo obyvatel se aktivně zajímá o politiku. Skutečná demokracie se však bez aktivního zájmu o politiku neobejde. Další hrozbou demokracie je manipulace, která číhá na každém kroku. Za vznik demokratického deficitu mohou v České republice podle mého názoru hlavně tyto dva faktory: pasivita obyvatel a jejich manipulace pomocí médií.

Práce má tuto strukturu: první kapitola ukazuje změny ve společnosti, které zapříčinil přechod od feudální společnosti ke společnosti kapitalistické. Zajímá mě, jak vznikla masová společnost a jaký má tato společnost negativní dopad na autonomní svobodu jedince. Ten je bytostně odcizen od svého pravého 'Já'. V této kapitole se věnuji tomu, co pojem 'odcizení' znamená, jak k němu došlo a proč se jedinec chová a myslí ve shodě se společenským řádem, jenž si přisvojí a jeho chování se automaticky podrobuje společenskému paradigmatu. Takto fungující společnost má v sobě totalitní

tendence, které vycházejí ze samotné struktury systému. V této kapitole pracuji převážně s autory: H. Marcuse, T. Adorno, M. Horkheimer, M. Jacyno.

Druhá část začíná rozborem reálného socialismu za Husákovy normalizace. Pro tuto práci je důležitý aktivní duch této doby, který se nejvíc projevil v období Pražského jara, proto mu je věnována zvláštní pozornost, stejně jako době normalizační, která byla reakcí na vzniklé reformátorské aktivity. V této části pracuji hlavně s texty Petra Pitharta, který se aktivně podílel na protestech proti okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy a byl členem Charty 77 a texty Václava Havla, který byl v této době rovněž aktivní, dokonce se stal symbolem listopadu 1989, doby kdy padl reálný socialismus a následně byl zvolen prezidentem republiky. Pochopení historického vývoje je důležité, protože formuje osobnosti a chování lidí dnes.

Třetí část práce ukazuje, jaký vliv mají na politické smýšlení a následné chování jedince média. Ty jedinci umožňují orientovat se ve společnosti, pokud ale působí negativně, napomáhají konformitě a zmanipulování, čímž vytvářejí nemocnou společnost. Dále práce ukazuje, v čem spočívá krize dnešní demokracie. Vzhledem k tomu, že patřím ke generaci lidí, která se v převážné většině stará spíše o svůj zájem, než o zájem obecný, tak se zaměřuji zvláště na občanskou pasivitu, jak vzniká a jak vytváří demokratický deficit.

Demokratický deficit v České republice, tak jak mě v této práci zajímá, tedy nevychází z formální stránky demokracie, protože svobody slova, shromažďování, volby atd. jsou legitimní. Vychází ze struktury samotného systému, který vede lidi k pasivitě a k nedostatku kritického myšlení. Snahou této práce je pochopit, jak u nás k demokratickému deficitu došlo a v čem dnešní demokratický deficit spočívá.

1 Vznik masové kultury a nového typu člověka

1.1 Kritika společnosti frankfurtskou školou v období 1930-1970

Pojem Frankfurtská škola se používá pro označení neomarxistické skupiny filozofů a sociologů, kteří působili ve frankfurtském Institutu pro sociální výzkum od roku 1930.¹ Institut je proslavený svojí kritickou teorií novodobé společnosti. Kritická teorie vznikla v Německu, kde došlo k fašizaci velké části obyvatel. Její autoři se snažili přijít na motivy, které vedly občany k masivnímu přijímání fašistické diktatury. Práva a svobody, které představovaly na začátku raného stupně industrializace důležité faktory, pomohly vybudovat technický svět, který tyto hodnoty znovu potlačuje. V rozvinuté industriální společnosti, jak uvádí Hubert Marcuse, je individuum nejen odcizené od přírody, ale také od svého přirozeného vědomí, které je nahrazeno vědomím falešným. K falešnému vědomí přispělo strukturální použití jazyka, nově vzniklé materiální a duchovní potřeby, technické výtvarky moderní doby a nový způsob přijímání kultury, který je určen vysokou produktivitou zábavního průmyslu. Tyto vlivy působící na vědomí člověka způsobily demokratický deficit, a proto se jim podrobně věnuji.

Pro pochopení přínosu Frankfurtské školy se potřebuji vrátit k Hegelovi. Odcizení je v Hegelově filozofii nedílnou součástí vnímání světa, rozdíl je v tom, jakým vědomím je svět vnímán.² Ústředním pojmem pro pochopení vzniku demokratického deficitu, je pojem 'odcizení'. Termín odcizení se v novodobém západním myšlení objevil u Hegela v díle *Fenomenologie ducha*. Duch se v Hegelově pojetí dělí na dvě substance: na svět, který existuje sám o sobě a na sebevědomí, které se v tomto světě poznává. Svět je čímsi vnějším a sebevědomí je jeho záporem. Avšak svět se účastní na sebevědomí, ale zároveň mu je cizí, protože ho sebevědomí nemůže obsáhnout. Tento duch nebuduje pouze jeden svět, nýbrž svět dvojitý, rozdělený a protikladný. Nic nemá ducha zakotveného a bydlícího v sobě, ten je mimo sebe v cizím. Jednota spočívá v odcizení protikladných sil. Vědomí, které dává přednost obecnému před sebou samým

¹ R. Pražák, [on-line], [cit. 15. 4. 2016],
dostupné z: www.charta77.wz.cz/frankfurtska-skola-socialnich-studii.htm

² HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Fenomenologie ducha*. 1. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1960, Filosofická knihovna (Nakladatelství Československé akademie věd), str. 315-317

je *bytím o sobě*. V osvícenství se zápor mezi světem a sebevědomím stírá, bytost se stává *osobou všeobecnou*, které svět chápe jako fixovanou skutečnost, kterou lze pomocí vzdělání pochopit. Svět je majetkem této osoby, poněvadž její vědomí rovněž náleží tomuto světu, vědomí se promění v *bytí pro sebe*. Rozdíl mezi 'bytím o sobě' a 'bytím pro sebe' je v tom jak pojímá svět. V prvním případě si je osoba vědomá, že je jeho součástí a musí se na něm aktivně podílet, respektovat ho a hájit ho, v tom druhém ho vnímá jako fixní věc, na které se podílet nemusí, ale může ji využít pro svůj prospěch. Tradice neomarxistů, ke kterým patří i frankfurtská škola pojem odcizení převzala, ale použila ho odlišným způsobem. Odcizení u nich není způsob jak poznávat svět, ale znamená zpronevěřit se své podstatě. Jedinec odcizený od přírody, přírodu nechápe jako materii, z které vzešel a měl by ji tedy respektovat, ale jako využitelný zdroj surovin. Tímto způsobem se zvěcnil i samotný člověk. Ten, ať zastává jakoukoli funkci v pracovním procesu, se stal nahraditelný někým jiným, kdo má shodnou kvalifikaci. Je tedy jedno jaké místo ve společnosti zastává, vždy se najde nějaký náhradník. Přesto společnost jako celek potřebuje každého, jako svého konzumenta, který spotřebovává vyprodukované zboží. Jako zlom, který umožnil, aby se člověk oprostil od své podstaty, frankfurtská škola viděla dobu osvícenství.

Doba osvícenství je chápána jako vysvobození se z područí panství, kde západní země směřují ke svobodě, humanitě a racionalitě. Život v rozvinuté industriální společnosti má pro moderního člověka řadu výhod. Díky technologickému pokroku se rozšiřuje pohodlí a zvyšuje se produktivita práce. Společnost je převážně harmonická, téměř vymizela chudoba, namísto ní nastoupila kvanta nejrůznějšího zboží, které má jak materiální, tak i duchovní povahu. Plní se tedy osvícenské cíle? Při odpovědi na tuto otázku čerpám převážně z děl *Jednorozměrný člověk* napsané H. Marcusem a *Dialektika osvícenství* od dvojice autorů: T. W. Adorna a M. Horkheimera.

Hlavní hodnotou osvícenství bylo odstranění panství člověka nad člověkem, lidé si měli být navzájem rovni. Tyto hodnoty, ale naplněny nebyly. V postmoderně došlo k tomu, že lidem jsou naočkované hmotné i duchovní potřeby, které vycházejí z boje o existenci, ovšem jejich intenzita, uspokojování i charakter překračují biologickou úroveň. Takové potřeby jsou potřebami nepravými, oproti pravým - vitálním, mají společenský obsah i funkci a jedinec nad nimi nemá žádnou kontrolu. Tyto potřeby zůstávají nepravými, přestože si je individuum přisvojí, protože na své bazální úrovni je člověk nepotřebuje. Skrze nové potřeby, které tato společnost vytvořila, se v individuu zvnitřnila i sociální kontrola.

„Mobilizovaná proti vnějším hrozbám, vyznačuje se kapitalistická společnost takovou vnitřní jednotou a koherencí, jakou dřívější stupně industriální civilizace neznaly. Je to koherence, která má velice materiální základy; mobilizace proti nepříteli působí na výrobu a zaměstnanost jako mocenský podnět a tím způsobem udržuje vysoký životní standard.“³

V souladu se zvyšujícím se životním standardem se jeví nesouhlas se systémem jako iracionální dokonce sebedestruktivní. Pud sebezáchovy ve stávajícím systému expanduje. Jedinec má zvnitřnělé stále nové hodnoty, které mu systém poskytuje a soulad se systémem mu pomáhá k jejich naplnění. Nesoulad se systémem se jeví jako krok zpět proti vymoženostem moderní doby.

Rozmach vědy a techniky s sebou přinesl mimo zvýšení produktivity práce a s tím spojené přebytky zboží, také specifické použití jazyka vhodné pro praktické účely. T. W. Adorno a M. Horkheimer píše, že snahou osvícenství bylo vymanit se z metafyziky. Došlo k *odkouzlení* světa, kde se obecné pojmy nahradily formulemi (tvrdými fakty) a příčiny pravidlem a pravděpodobností. Přešlo se k funkcionálnímu využití jazyka bez symboliky a obecných pojmů. Skutečné bytí uchopuje jen prostřednictvím jednoty, jejímž ideálem je systém, z něhož vyplývá vše a každý. Jednota jazyka prostupuje i do myšlení. Myšlení se zvěčňuje a automatizuje, namísto kritiky se řídí společenským řádem. Takto používaný jazyk, je vracením se do světa mýtů, který byl univerzálním nástrojem pro orientaci ve společnosti. Tyto myšlenky dále rozvíjí Marcuse, ten tvrdí, že uzavřený jazyk nic nedokazuje a nezdůvodňuje, pouze sděluje rozhodnutí, diktát a rozkaz. V případě že definuje, odděluje se definice 'od dobrého a zlého' a tím určuje nezpochybnitelnou víru v právo a bezpráví. V tomto případě jedna hodnota ospravedlňuje hodnotu jinou. Ve společnosti a pro ni je organizace funkcionálního využití jazyka vrcholně důležitá, slouží jako nástroj koordinace a subordinace.

Shodně působí i kultura. Kultura ve feudální společnosti jen málokdy způsobila změny ve společnosti. Podle Marcusovi teorie, byla racionální silou poznání, odkrývající dimenzi člověka a přírody. Ta však byla v realitě potlačovaná a vyháněná. Její pravda spočívala ve vyvolané iluzi nového světa, v němž byla hrůza života vyvolána a následně zastavena poznáním.⁴ Dnes se vyrovnává antagonismus mezi

³ H. Marcuse, *Jednorozměrný člověk: studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti*. Vyd. 1. Praha: Naše vojsko, 1991 str. 44

⁴ tamtéž, str. 66

kulturou a společenskou skutečností. Děje se tak vyhlazováním opozičních, cizích a transcendingících prvků ve vyšší kultuře, tak, že je do etablovaného řádu vtělena ve velkém, masově produkovaná a stavěná na odív.

„Jestliže masové komunikační prostředky směšují umění, politiku, náboženství a filozofii harmonicky a často nenápadně komerčními sděleními, převádějí tak tyto domény kultury na jejich společného jmenovatele, na formu zboží. Hudba duše je i formou komerční způsobilosti. Počítá se směnná hodnota, ne hodnota pravdy.“⁵

Nadměrná produkce a smiřování různých neslučitelných typů kultury způsobuje vyrovnávání rozdílů v kultuře a je produkovaná ve formě zboží. Slouží tedy jako nástroj společenské soudržnosti a propaguje hodnoty, které si má konzument vštípit a přitom nehledí na pravdivostní hodnotu. Nadměrná produkce kultury však neznámá to, že dochází k degradaci vyšší kultury v kulturu masovou. Tím, že je vstřebávána v dnešním kulturním kontextu se ztrácí její původní obsah.

Masové rozšíření kulturních statků umožnil kulturní průmysl, jehož motto by mohlo znít: 'Je třeba mít něco pro každého'. Pojem 'kulturní průmysl' byl nejspíše poprvé použit právě v knize *Dialektika Osvícenství*, z které vycházím, kde jím autoři nahradily termín 'masová kultura', aby byla vyloučena interpretace hodící se obhájčům 'masové kultury', kteří by ji mohly interpretovat tak, že je to záležitost něčeho jako kultury, která povstává spontánně z mas samotných.⁶ Nový pojem vyjadřuje masově produkovanou kulturu, která dává konzumentům produkty shora a ten je jimi ovlivňován. Zásobování konzumentů s hierarchicky odstupňovanými kvalitami sériově vyráběného zboží slouží jen k úplnější kvantifikaci. V tom, jakou zábavu si jedinec zvolí, se vybrušují a zároveň propagují rozdíly. Zábava i všechny prvky kulturního průmyslu tu byly již dávno před tím, než vůbec kulturní průmysl vznikl. Zůstávají spjaty se starým schématem, ale používají nové efekty. Změnila se však jejich produkce. Neustálé opakování stereotypního ideálu působí na jedince totalitně. Totalita se nemusí projevat jen v režimu bez opozice, kde je vymáhána fyzickou hrozbou, v tomto případě jde o myšlení, které je zmanipulované a podřizuje se většině. Jedinec podvědomě přijme ideál za svůj a začne se jím řídit. Tyto kulturní obsahy se k jednotlivci dostanou nejefektivněji právě prostřednictvím kulturní zábavy, kde nad

⁵ H. Marcuse, *Jednorozměrný člověk: studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti*. Vyd. 1. Praha: Naše vojsko, 1991 str. 67

⁶ T. W. Adorno, *Přehodnocení kulturního průmyslu*, [online], Glosy, [pub. 22. 08. 2004], [cit. 12. 03. 2016], dostupné z: <http://glosy.info/texty/prehodnoceni-kulturniho-prumyslu/>

nimi nepřemýšlí, pouze je konzumuje. Tímto způsobem konzument ví, kdo je ve všeobecném měřítku krásný, tedy, jak by měl sám vypadat i jaké chování se cení. Nikdo se nemá z kulturního průmyslu vymanit, i ta nejmocnější společnost pro rádiové vysílání je závislá na elektroprůmyslu, stejně jako producenti filmů na bankách atd.

Využití volného času se má řídit právě tím, co produkuje jednotný kulturní průmysl. Konzumace kulturního průmyslu, kterým lidé zaplňují hlavní část 'prázdného času' (čas kdy jedinec není v práci a ani nevytváří nic produktivního) se stává významným nástrojem socializace.

„Podle jejich názoru měl kulturní průmysl specifickou funkci spočívající v zajištění ideologické legitimizace kapitalistické společnosti a v integraci jedinců do jejího způsobu života.“⁷

Podle této teorie vyvolává kulturní průmysl svým působením a-priori přijímání kapitalismu jako systému správného a legitimního, jelikož skrze kulturní průmysl jedinec získává hodnoty, které jsou ve shodě s kapitalismem. Zábava se stala ideálem toho, jak má člověk žít. Oproštění moderního člověka od myšlenky v posmrtný život přimělo jedince, aby naplnil život přítomný. Zábavný život se jeví jako život dobrý. Zábavě se má jedinec zcela podmanit a zapomenout v ní na okolní svět. Přináší s sebou rezignaci nad otázkami, které se jedince bezprostředně netýkají.

Tragika života se objevuje v umění, které je díky ní zajímavé a tím i dobře zmanipulovatelné. Jedinec si v umění uvědomí tragiku života a prchavost štěstěny.

„Permanentně stresové situace, které diváka ve všedním životě ubíjejí, se ve své kulturní reprodukci stávají, aniž divák ví jak, příslibem, že může žít dál. Člověk si pouze musí uvědomit vlastní nicotnost a podepsat svou porážku, pak je začleněn.“⁸

Autoři v tomto úryvku ukázali, jak si jedinec spojuje skutečný život s kulturním, podle kterého pak jedná. Pokud člověk přijme hodnoty, které se mu v kultuře nabízejí, začlenění se a má pocit sounáležitosti. Skrze tragické umění svoje vlastní starosti bagatelizuje a promění je v problémy 'normální'. Společnost je plná zoufalých lidí, proto je i začlenění spojené s vlastní nicotností, které se jedinec podmaní. Zoufalá společnost je pak lehce zmanipulovatelná.

⁷ D. Hejna, *Mediální manipulace z pohledu neomarxismu (II.)*, [online], [pub. 21. 5. 2013], [cit. 15. 3. 16], dostupné z: www.e-republika.cz/article1833-Mediální-manipulace-z-pohledu-neomarxismu-II

⁸ T. Adorno, M. Horkheimer, *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*, přel. M. Hauser, M. Váňa, Praha 2009, str. 153

Uniformita jedince se dotkla i morálky. Dobrota a dobročinnost se staly projevem slabosti, zatímco tvrdost a moc ctnostmi. Obecná láska ustoupila před láskou omezenou, která je narcisticky zdeformovaná. Vznesené city filantropů a morální sebevědomí sociálních pracovníků jsou zvnitřněným potvrzením rozdílu mezi chudými a bohatými. Společenská hierarchie, přestože to skrývá, se zakládá na násilí. Člověk, který se ocitl na hierarchickém žebříčku výše, je i ve společnosti brán jako hodnotnější. Intelkt podmaňuje lásku. Individuum se ve směnném průmyslu stalo nahraditelným, proto se podmaňuje strachu a přizpůsobuje se společnosti.

Závěrem této podkapitoly bych chtěla shrnout demokratický deficit, který z této kritické teorie vyplývá. Člověk v industriální společnosti, jak nám ukázali kritici z Frankfurtské školy, se podřizuje systému a své chování mu přizpůsobuje. Podle této teorie se zdá, že tento systém má sám v sobě zavedený mechanismus, který ho v očích společnosti legitimuje a nejde z něj odejít. Jeho prvky jsou zavedené v každodenním životě a nelze se jim vyhnout. Vyskytují se dokonce i v jazyce a následnou socializací se dostanou i do obecné mysli. Jedinec se tedy nerozhoduje a nemyslí zcela svobodně, ale jeho jednání je motivované paradigmatem, které v sobě industriální společnost skrývá.

1.2 Neomarxistická kritika společnosti po roce 1970

Konec šedesátých let se stal obdobím významných sociálních hnutí a to jak v Evropě, tak i v severní Americe. Často se hovoří o studentském hnutí, protože hnutí se hojně účastnili právě studenti, ale toto pojmenování bagatelizuje a odvádí pozornost od dalších významných skupin umělců, intelektuálů či skupin feministek, černochů, homosexuálů aj., kteří se také účastnili protestů, a tím dopomohli k sociálním změnám. Tyto hnutí měly za cíl otřást společností a docílit změn: zvýšit rovnost lidí, změnit konzumní hodnoty života za hodnoty morální.

K řadě protestních hnutí přispěl viditelný deficit kapitalistického světa, který se projevil válkou ve Vietnamu, kde byly vesnice plošně vybombardovány i s civilním obyvatelstvem, prováděly se zde experimenty bojového využití chemických

a biologických zbraní, což bylo mediálně promítáno po celém světě.⁹ Pro mě jako pro ženu, je také důležité, že v této době začala druhá vlna feminismu. Nejvýznamnější představitelkou druhé vlny je Betty Friedan se svým dílem *Feminine Mystique* (1963), kde kritizuje ženskou mystiku – ideologii, která prosazuje úlohu ženy jako pasivní bytosti, jako matky, manželky a hospodyně. V díle zdůrazňuje specifčnost ženské zkušenosti a ženského způsobu myšlení a jednání. Tato vlna už nebyla úzce spjata s emancipací žen, ale zaměřovala se na různé podoby útlaku žen ve společnosti. Feminismus přestal představovat ucelený soubor myšlenek, ale rozštěpil se na různé druhy feminismů, kde každé odvětví mělo svoje preferované myšlenky a často se jednotlivá odvětví navzájem popírala. Ale i přes rozdílnost některých feministických směrů se druhé vlně povedlo postupné včleňování feministických teorií do akademického 'kónonu'. Na univerzitách začaly vznikat woman's studies (ženské studie) a feminismus se prosazoval v tematické i metodologické rovině do řady vědeckých oborů.¹⁰ Také vznikala kritika konvenční společnosti spojená s rozšířením alternativních životních stylů, ta však nevedla k zásadním změnám systému. Alternativní životní styl a jiné formy protestů se paradoxně proměnily v další konvenci prostřednictvím rozšíření tržní nabídky o statky nezbytné k tomu, aby člověk mohl vést 'nedisciplinovaný život'. Změnil se pouze typ konzumovaného zboží a styl jakým se jedinec hlásil ke společnosti. Tyto protesty, které s sebou přinesly nové nároky na chování jedinců, pomohly vybudovat 'novou střední třídu' ve společnosti, jak píše M. Jacyno ve své knize *Kultura individualismu* (2012), z kterého budu v této části vycházet.

Vznik 'nové střední třídy' v šedesátých letech se stal zlomovým okamžikem v historii individualismu. Nová střední třída se vytvořila v okamžiku, kdy trh nabízel všem 'konvenční štěstí' (dům, auto, peníze). Vznikly nové profese, které se realizovaly v terciálním sektoru služeb. Individualismus sice není nic novodobého, ale v šedesátých letech se značně proměnil. 'Nová střední třída' se stavěla proti askezi, ponuré zbožnosti, pesimismu, melancholii a vytvořila si hodnoty nové. Člověk měl překypovat životem,

⁹ VALENTA, M, *Revoluce na pořadu dne: kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé strany Zelených: diskursivní analýza*. Vyd. 1. Praha: Matfyzpress, 2011, str. 152

¹⁰ SOKAČOVÁ, L, *Významné ženy a hnutí v historii feminismu*, [online], [pub. 4. 7. 2004], [cit. 15. 3. 16],

dostupné z: www.feminismus.cz/cz/clanky/vyznamne-zeny-a-hnuti-v-historii-feminismu-kapitola-z-nove-knihy-od-nesehnuti-abc-feminismu

být tvořivý, mladý, půvabný a šťastný. Po revoltě šedesátých let se 'symbolem spásy' v sekularizovaném světě stalo vysoké sebevědomí. Hlavní hodnotou se stalo silné 'Já'.

Takový člověk potřebuje pochopit svět, ve kterém žije, svět musí mít řád a jasná pravidla. Utrpení, bolest, starost, nemoc, neschopnost a smrt se ve světě, který má být racionální, stávají 'převratnými' událostmi, s nimiž je nutné něco udělat: hospitalizovat, odsunout, korigovat. Nezapadají totiž do racionálního řádu. Hodnotný je jen 'vysoce kvalitní' život, plný úspěchu, zdraví a štěstí. Smysl života koriguje vztah příčina-důsledek, podle kterého se člověk rozhoduje. To se pak promítne do způsobu, jak pracuje se sebou i s ostatními.

„Proces racionalizace způsobil, že se jedinec ocitl v podvojně roli, jednou je subjektem, který si vybírá spořádaný a uvědomělý život, podruhé objektem vlastního jednání. V důsledku racionalizace dochází, možno říct k radikálnímu rozdělení jedince, je subjektem a 'ústředním bodem vědomí', ale aby v sobě rozpoznal zkaženou povahu a mohl sám vůči sobě jednat, musí provést jakousi sebeobjektivizaci, tj. musí zároveň sám sebe pojímat jako 'předmět' svého jednání.“¹¹

Tento úryvek ukazuje posun, ve způsobu jakým se prohloubilo zvěčnění člověka, ten už si nezvěčňuje pouze okolní lidi, ale i sebe samého. Pokud na sobě chce provádět reflexi, která je spojená i s tím, že chce vědět, jak ho vnímají okolní lidé, musí sám na sebe pohlížet jako na objekt, který chce zkoumat. Tedy nejen, že se lidé vzájemně zvěčňují (např. v pracovním procesu, kde jsou nahraditelní), ale podobně jedinec nahlíží i na sebe samotného. Důsledkem dvojznačnosti procesu racionalizace světa je jedinec, který se vnímá jako autonomní bytost, ale zároveň má sklon podřizovat se jiným a tedy ztrácet svoji autonomii. Hlavní hodnoty, které chce od života získat a využít je na 100% jsou zdraví, štěstí, peníze a vysoké sebevědomí, které představují nekonečnou pouť, protože neexistuje žádná konečná hranice k jejich dosažení.

Jedinec dnes již není limitován vlastnostmi, 'které dostal do vínku'. S pomocí psychologie má moc ovládat svoje nitro, modelovat ho, měnit a vzdělávat, ovšem aby něco takového mohl provést, musí nejdřív analyzovat své pozitivní a negativní stránky. Musí pracovat se sebou samým. V terapeutickém diskurzu nalezne vzory, podle kterých se má řídit a které mu také ukážou, jak by měl na sobě pracovat (terapeutický diskurz plní usměrňující funkci v procesu, v němž jedinec konstatuje svoji identitu). Obsahy terapeutického diskurzu jsou prostoupeny nejen médií či reklamou,

¹¹ M. JACYNO, *Kultura individualismu*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012. Post (Sociologické nakladatelství). Str. 10

ale i vzděláním, náboženstvím a politickými programy. Výsledkem, jak zvládl aplikovat rady společnosti na sebe je jeho zaměstnání, život a dosažené úspěchy.

Nepřipouští se prohra, ani tragédie. Úporně se prosazuje optimismus, víra v jakési předurčení 'mě se nic špatného nestane', i když je jedinec svědkem bídy kolem sebe nebo přímo na sobě, převládá názor, že jde o chvilkovou situaci. Vše co nezapadá do řádu, se musí vytěsnit. Vášeň, s níž se kdysi lidé pouštěli do poznávání vzdálených krajín, dnes nahradilo náruživé poznání 'vnitřního světa' jedince. Z toho vzniká kulturní narcismus, dělí svět na své a cizí, jež se projevuje např. ve válce pohlaví, v tom jaký kdo preferuje životní styl. A to i přesto, že jde o dobu, která vyzdvihuje právo na svoji identitu.

Nároky spojené s právem na svoji identitu popírají víru v univerzálního člověka. Tím, že se rozdíly diferencují, se zároveň umocňují. Transcendentální subjekt byl ideálem v době osvícenství - 'Člověk obecně' byl každý bez ohledu na rasu, pohlaví, věk, etnickou příslušnost a vyznání. Toto pojetí člověka mělo zajistit rovná práva a příležitosti pro všechny. Dnes se každý domáhá uznání, zakládající se na své specifčnosti, která je sice v rámci společnosti respektována, ale zároveň se proměnila v hendikep. Lidé se totiž rozhodují na základě univerzálního obrazu, který je jim vštěpován. Jejich jednání je zatížené stereotypy a předsudky, které tato 'jedinečnost' podtrhuje. Tedy příkládá se větší důraz na specifčnost jedince, jenž je díky celospolečenskému zdůrazňování rozdílů, o to víc vnímán, ale rozhoduje se podle univerzálního vzoru, který je jasně daný.

Šedesátá a sedmdesátá léta byla boomem pro toleranci menšinových sociálních skupin a žen, u kterých se demokratický deficit výrazně narovnával, na druhou stranu jsou rozdíly mezi 'normou', tzn. bílým mužem ve středním věku a 'ostatními' markantnější, protože se neustále zdůrazňují. Dochází tedy k formální rovnosti, která ale fakticky neexistuje. Co se týče sebepojetí člověka, zde se demokratický deficit prohlubuje u každého. Jedinec sám sebe poznává skrze společenskou normu a terapeutický diskurz, podle kterého je vždy co zlepšovat a jedinec se sebou nemůže být nikdy úplně spokojený. Musí na sobě neustále pracovat, zajímat se o sebe a upadá zájem o druhé, i o věci veřejné.

1.2.1 Aplikace neomarxistické kritiky společnosti na Československou socialistickou republiku v 60. letech

Uvědomění si působících mechanismů ve společnosti pomáhá pochopit, co lidi vede k jejich chování. Většinový názor na demokracii v ČR je, že jde o systém, který je v pořádku a je legitimní. Tomuto názoru oponují neomarxističtí kritici. Podle nichž je v kapitalistické společnosti demokratický deficit dán již ve své struktuře. Problematické na něm z neomarxistického pohledu je, že ho většina lidí intuitivně popírá či si ho vůbec nepřipouští a vyhlídky na jakoukoli změnu se jeví jako utopické.

Neomarxistická kritika společnosti vznikla v Německu [viz 1.1] a následně expandovala do celého světa. V šedesátých letech navázali na západní neomarxismus českoslovenští reformní komunisté, kteří se snažili vyvarovat se chyb západní společnosti, ale zároveň použít některé její prvky k zlepšení životních podmínek u nás. Vytvořili skupinu lidí, kteří zastávali socialistické názory, ale oproti klasickým komunistům chtěli pomocí reforem vytvořit systémové změny k svobodnější společnosti (jak v politické oblasti, tak i v soukromé). Jedna z hlavních knih, která vznikla v Československé socialistické republice v reakci na neomarxismus, byla kniha *Civilizace na rozcestí* (1966). Autorem tohoto díla je Radovan Richta, který při jeho zhotovení pracoval s četným kolektivem spolupracovníků. Tato kniha je východiskem této podkapitoly, protože zachycuje vývoj sociálních idejí v ČSSR, který byl v této době odlišný od ostatních zemí a ukazuje, jak čeští reformátoři pracovali s kritikou postmoderní společnosti. Navíc pomohla zmobilizovat sílu aktivních reformačních sil, na provedení kvalitativních změn od teorie do praxe. Snahou díla, bylo vytvořit společnost, ve které umožní technologický vývoj v pracovním prostředí lidem získat dostatečné množství volného času, pro rozvíjení lidského potenciálu.

Půdu pro zrod reformních myšlenek vytvořilo prostředí, které 60. létům předcházelo. Podle R. Richty a tehdejší ideologické propagandy, procházela naše země v letech 1948-1960 obdobím socialistické industrializace, kdy socialismus v podstatě dokončoval úkoly, které nesplnila v plném rozsahu kapitalistická revoluce. Základní teze, z které toto dílo vychází je, že kapitalistická revoluce s sebou přinesla výrobní i technickou základnu, avšak nedocházelo k podstatným strukturálním změnám, práce nebyla produktivní a dostatečně nepokryla vstupní investice. Tato skutečnost signalizovala potřebu omezit další vkládání prostředků a sil podle tradičního schématu na naprosto nezbytné rozvojové kapacity a přezkoumat efektivnost tohoto způsobu

rozmnožování výrobních sil ve srovnání s novými možnostmi, jež jsou spojeny s kvalitativními změnami, s přednostním uplatněním vědy jako výrobní síly, s novou technikou, s modernizací výroby, jakož i s mnohostranným uvolňováním tvůrčích sil člověka.

„Ve své podstatě není současný vědeckotechnický pokrok jen pokračováním či dodatkem mechanizace, nýbrž vyšším principem výrobního pokroku. Pokud jde o < lidský faktor >, má průmyslová a vědeckotechnická revoluce přímo opačné účinky.“¹²

R. Richta se domníval, že industrializace povede k jednostranné zaměřenosti na specifickou činnost a tím bude docházet k 'mrhání lidskou silou', protože k práci v tomto sektoru je z velké části potřeba malá kvalifikace, v manuálně výkonné činnosti, s nízkým obsahem tvůrčích prvků. I přesto, ale bylo třeba mechanizovat, protože průmysl v ČSSR se opíral ze 70% o kusovou a malosériovou výrobu¹³, která byla pomalá a neefektivní. Proto se kolektiv snažil skloubit socialistické ideály a pokrok, který přinesla věda a technika k produktivnější práci, aby vznikl dostatek zboží pro pokrytí spotřeby a zároveň, aby lidé byli časově méně zatíženi, měli více volného času pro seberealizaci, kolektivní akce a přípravu na změny, které s sebou technika přináší. Stále nové technologické výtoby do budoucna předznamenaly menší nároky na mechanizovanou lidskou práci, proto se předpokládalo, že orientace části těchto pracovníků bude muset v budoucnu směřovat jinam (do vědy, služeb, vzdělávacích zařízení, specializovaných oborů atd.). R. Richta přinesl teoretickou základnu pro budoucí změny. O jejich zrealizování pak usilovali reformní komunisté.

Jedním ze zakladatelů české marxistické (reformní) politické ekonomie je Ota Šik, který se zabýval problematikou plánovitého řízení národního hospodářství a zběžně peněžními vztahy za socialismu a je hlavním autorem československé ekonomické reformy 60. let usilující o spojení socialistického plánovitého hospodářství a tržní ekonomiky.¹⁴ Vytvořil tzv. 'Třetí cestu'¹⁵ kombinací těchto dvou ekonomik, která měla za cíl motivovat podniky k vysoké efektivitě. Navrhoval liberalizaci hospodářství, větší

¹² RICHTA, Radovan. Civilizace na rozcestí: společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1966, str. 25

¹³ tamtéž, str. 51/54

¹⁴ MACH, V., [online], [cit. 5. 4. 2016]

dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/o_siko.php

¹⁵ termín, 'Třetí cesta' použil pro ekonomiku O. Šika např. náš bývalý prezident V. Klaus [online], [pub. 30. 8. 1999], [cit. 5. 4. 2016], dostupné z: <http://www.klaus.cz/clanky/2069>

Poprvé tento termín však použil v podobě korporatismu Mussolini, pak se jí chopil např. Moseley ve Spojeném království a Perón v Argentině.

HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, str. 210

samostatnost podniků, Rady pracujících a postupné zavádění tržních mechanismů do ekonomiky. Byl i pro znovuoobnovení drobného podnikání při zachování celospolečenského vlastnictví výrobních prostředků.¹⁶ Ota Šik byl společně s A. Dubčekem, V. Valešem, J. Smrkovským, O. Černíkem, Z. Mlynářem či C. Císarem aj. aktérem reform, které se povedly prosadit. Tyto reformy přinesly modernizaci a technický pokrok, což mělo pozitivní vliv na produktivitu práce.

Změnila se orientace z malovýroby na velkovýrobu a následně sériová výroba značně znehodnotila řemeslnou práci, v níž byla potřeba hodně zručnosti. To mělo za následek potlačení rozvoje manuálních schopností, aktivit a tvořivosti individua. Úpadek těchto prvků vyvolává novou systémovou krizi: [viz 1.1] upadá iniciativa, snižuje se pocit zodpovědnosti, učí se nevybočovat, neprosazovat nové, naopak podporuje starat se o svůj zájem, tedy myšlenku protichůdnou socialismu. Těchto společenských změn, které s sebou automatizace práce přináší, si byli reformátoři vědomi, proto se snažili jít jinou cestou než kapitalistické země. Snažili se podporovat společenské organizace (volnočasové aktivity, sportovní činnosti, kulturní akce, aj.) pro soudržnost obyvatel a zároveň jako podporu tvůrčí činnosti.

„Nezbytnost ekonomických reform byla pouze jedním z motorů vývoje, jehož počátek lze sledovat nejpozději od hospodářské krize 1961-64. Ta byla pouze měřitelným aspektem hlubší, strukturální a kulturní krize režimu. Z pohledu dnešní apatie a rezignace lze stěží uvěřit, že v šedesátých letech ještě peníze nebyly až na prvním místě, že převažovaly jiné, společné hodnoty, demokracie, kvalita života, identifikace s vlastní zemí, potřeba zařídit si ji tak, aby se v ní dalo žít.“¹⁷

Spolu s ekonomickými reformami vznikali i nové společenské organizace, které byly nezávislé na státu. Jelikož jsem z Liberce, tak jako příklad jedné, z nových organizací, která mohla díky reformám vzniknout, uvedu architektonický ateliér SIAL (Sdružení inženýrů s architektů v Liberci), zřejmě jeden z prvních nezávislých ateliérů u nás.¹⁸ Význam SIALu nebyl jen v jeho architektonické práci, ale především v tom, že v této organizaci docházelo k rozvoji lidského ducha. Střetávalo se zde množství specialistů, jejichž názory byly pro celý tým důležité a vytvářely prostředí, kde vzniká pluralita názorů, které jsou ostatními respektovány. Tento typ organizací utvářel

¹⁶ DŘEVOJAN, Z., Redakce ZT, [online], [pub. 19. 8. 2013], [cit. 5. 4. 2016]
dostupné z: http://www.znoj-tyden.cz/_old/printart.php?id=9500

¹⁷ NEUBERT, M., [online], [17. srpna 2003, P. Janýr], [cit. 28. 3. 2016],
dostupné z: <http://www.sds.cz/docs/prectete/ouno/5x1968.htm>

¹⁸ MASÁK, M., *Architekti SIAL*. Praha: KANT, 2008, str. 6

kolektivní probuzení, společně sdílené hodnoty, mnohost názorů a vytvářel prostředí, kde se v lidech rozvíjelo sebeuvědomování a sebeosvobodování od tradiční ideologie. Nový duch, který z těchto společenských organizací vzešel, se projevil do celé společnosti, vytvářely se nové ideové projekty, lidé chtěli říct svůj názor a vytvořit si prostředí, kde jim bude dobře.

Vznikl nový typ společenského vědomí, a díky němu i stále větší potřeba kulturní volnosti. Lidé nabití novým sebevědomím viděli nedostatky v hudbě a informacích, které k nám ze západu pronikaly jen omezeně, a to je přimělo bojovat proti cenzuře. K slavným osobnostem, u kterých se tvůrčí svoboda projevila, patří např.: Miloš Forman, Jiří Menzel, Věra Chytilová, Milan Kundera, Ivan Klíma, Bohumil Hrabal, Ludvík Vaculík, Milan Uhde, Václav Havel, či dvojice z nové scény Semafor Suchý a Šlitr. Vznikla snaha o vybudování socialismu s demokratickými prvky, což bylo v zájmu téměř všech vrstev obyvatel. Tato snaha se projevila období Pražského jara.

Půdu pro dobu Pražského jara připravily hlavně dvě události. První byl XX. sjezdem KSSS (1956), kde kromě vcelku tradičního a nevzrušivého programu byl jeho součástí i projev generálního tajemníka KSSS N. S. Chruščova, pronesený na uzavřeném jednání sjezdu. Byl věnován tzv. kultu osobnosti zesnulého J. V. Stalina. Chruščov odhalil základní rysy Stalinových zločinů. Českoslovenští představitelé KSČ se snažili, aby tyto události zůstaly jak před veřejností, tak i před představiteli KSČ, kteří se sjezdu neúčastnili utajeny. Koncem března 1956 však došlo k částečnému seznámení členů s projevem a otevřenějším diskusím v rámci celé KSČ. Přiznání zločinů stalinismu způsobilo šok pro členy KSČ a důvěra části členské základny byla otřesena.¹⁹ Druhá událost, která do značné míry formovala způsob, jakým moc reagovala na nepovolená shromáždění a demonstrace v období Pražského jara, byly tzv. Strahovské události. Dne 31. října 1967 došlo ke spontánní demonstraci studentů bydlících v areálu kolejí na pražském Strahově. Důvodem pro demonstraci, byl kritický technický stav kolejí a bezvýslednost podnětů k jeho řešení. Průvod studentů směřoval do středu města, ale Veřejná bezpečnost (VB) ho zastavila na Malé Straně a zatlačila zpět na Strahov. Během zásahu došlo k řadě násilností proti studentům. Tvrdému zásahu Veřejné bezpečnosti se dostala velká pozornost. Postižení studenti získali sympatie velké části veřejnosti a událostmi se zabývala média. Zasahující příslušníci

¹⁹ P. Tomek, [online], [cit. 19. 4. 2016]
dostupné z: www.totalita.cz/50/50_01_010.php

VB sice potrestání nebyli, zato spontánní shromáždění a demonstrace, jichž proběhla během Pražského jara celá řada, proběhly díky této události bez zásahu bezpečnostních složek.²⁰

Období Pražského jara sice trvalo jen pár měsíců, ale má obrovský symbolický význam. Lidé ze všech sociálních vrstev měli vědomí toho, že mají osud ve svých rukou. Šlo o dobu velkých veřejných projevů a intelektuální volnosti. Ukázalo, že lidé když se spojí, mají obrovskou moc něco změnit.

S ohledem na předchozí analýzu, je pro moji práci důležité, že stále existovaly tyto formy demokratického deficitu:

1. Ve spotřebním zboží: stále existovalo zboží, které se nedodávalo na vnitřní trh. Lidé si ho mohli koupit jen v Tuzexových obchodech. Šlo o zboží dovážené z ciziny, a aby si ho mohl někdo koupit, potřeboval k tomu valuty (zahraníční měnu), které proměnil na tuzexové poukázky (bony). Pro většinu obyvatel bylo toto zboží nedostupné, což bylo vnímáno jako nedostatek systému.²¹

2. Ve vedoucím postavení jedné politické strany: přesto, že většina lidí v této době důvěřovala KSČ²², skutečnost, že v Ústavě Československé socialistické republiky z roku 1960 byla zavedena vedoucí úloha KSČ, která tak znemožnila výběr jiné politické strany, je nepopiratelným demokratickým deficitem. V době Pražského jara sice vznikaly emancipační tendence nekomunistických politických stran, které počítaly s rovnoprávnějším postavením vůči KSČ, ty se ale uskutečnit nestihly. V závěru této kapitoly je vysvětleno proč.

3. V omezeném cestování na Západ: ačkoli množství cest na Západ oproti předchozím rokům výrazně vzrostl, stále platily přísné podmínky pro vycestování (ministerstvo vnitra muselo vydat cestovní doložku a banka devizový příslib, a ani tak nebylo vyhráno). Většina lidí se tedy na Západ dostat nemohla.²³

²⁰ FRANC, Martin a Stanislav HOLUBEC (eds.). *Mladí, levice a rok 1968*. Vyd. 1. Praha: Společnost pro evropský dialog v nakl. BCS, 2009., str. 46/47

²¹ seriál, Retro[online], [2008], [cit. 6. 4. 2016], dostupné z: www.ceskatelevize.cz/porady/10176269182-retro/208411000360521/

²² NEUBERT, M., [online], [17. srpna 2003, Z. Mlynář], [cit. 28. 3. 2016], dostupné z: www.sds.cz/docs/precete/ouno/5x1968.htm

„Průzkumy veřejného mínění v červenci 1968 ukazovaly takovýto obraz: důvěru v politiku KSČ vyslovilo 51% občanů, 33% jich bylo neutrálních (ani důvěra, ani nedůvěra) a jen 16% vyslovovalo KSČ nedůvěru“

²³ HRIMAS, Z., [online], [cit. 28. 3. 2016] dostupné z: www.totalita.cz/vzp/vzp_0003.php

Demokratický deficit měl být odstraněn pomocí reforem směřujících k 'Socialismu s lidskou tváří'. Šlo o historický úkol zavést opravdový socialismus místo toho, který nám vnutili Sověti v padesátých letech. Reformní proces byl však zastaven vstupem 'Varšavské pětky' [viz 2.1] na naše území.²⁴

²⁴ VÍT, J., [online časopis: Britské listy], [19. 8. 2008], [cit. 7. 3. 2016]
dostupné z: <http://blisty.cz/art/42233.html>

2 Reálný socialismus za Husákovy normalizace

V této části bakalářské práce se zabývám událostmi v ČSSR z období Pražského jara a z následné normalizace, které podle mého názoru do značné míry formují i současný demokratický deficit. Hlavní znaky celospolečenského demokratického deficitu, který v období Pražského jara byl a stal se i motorem k jeho nápravám, jsem obsáhla už na konci kapitoly 1.2.1., proto se jím zde znova zabývat nebudu. Přesto se k tomuto období vrátím. Potřebuji tento krátký historický exkurz pro vyniknutí změn demokratického deficitu, který byl odlišný, jak pod vlivem okupace naší země, tak následně i s příchodem normalizační politiky. Tato část je vedená historicky, protože působící mechanismy ve společnosti se ukazují v závislosti na historickou epochu. Rozbor historických událostí je důležitý pro zachycení společenských mechanismů, které určují, jak se společnost chová, a pokud je ve společnosti něco v nepořádku, tak o jaký typ demokratického deficitu v ní jde. Hlavními zdroji, z kterých vycházím při zachycení atmosféry let 1968-1989 jsou díla: *Konec nadějí a nová očekávání* od autorky Lenky Kalinové, *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989* od autora Milana Obtáhl a *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic* od kolektivu autorů: T. Brod, A. J. Liehm, J. Měchýř, J. Navrátil, O. Turek, J. Vančura, M. Vaněk.

Pro mne jsou události Pražského jara a normalizace důležité hlavně proto, že u většiny obyvatel představují dva protichůdné postoje k obecným záležitostem, a dokonce se ve společnosti změnil i hodnotový rámec. Zatímco se v období Pražského jara vznikaly ideje, které se pokusily o narovnání demokratického deficitu, následná normalizace tyto ideje u větší části obyvatel 'rozpustila' a demokratický deficit se ještě prohloubil. Represivní sklony se týkaly jak jedince, tak i celé společnosti a ekonomiky země. Reformační ideje zůstaly pouze v myslích některých disidentů, kteří v populaci představovali jen minimální část. Dvěma z nich, kteří si byli demokratického deficitu vědomi a vystihli ho ve svých dílech, se budu v následujících podkapitolách zabývat, byli jimi Petr Pithart a Václav Havel.

Demokratický deficit, který způsobil události Pražského jara, jsem shrnula už v předešlé kapitole, proto se zde chci zaměřit na demokratický deficit pouze části společnosti — na aktivní demokraty, kterých bylo ve společnosti pouze malé množství. I přes větší svobodu slova a svobodu shromažďování, stále existovaly společenské mantinely, které se nemohly překročit. Nadále bylo nemyslitelné, jít proti komunistické straně a vyjádřit vlastní názor, který byl v rozporu se socialismem. Chyběla možnost říct

svůj názor a veřejně vystoupit bez sankcí. Otevřeně mluvit šlo tedy zase jen s vědomím pravidel, která byla komunistickou stranou nastavena. Proto zmírněné podmínky pro vycestování řadě z nich pomohly k nelegálnímu opuštění republiky, kdy se z 'dovolené' už nevrátili. Touto cestou jsme jako národ přišli i o velké množství intelektuální kapacity. Tato část obyvatel spolu s účastníky ÚV KSČ pak odsoudila následnou okupaci jako nelegální. V jejich očích šlo o potlačení idejí Pražského jara, které měly narovnat demokratický deficit a o potlačení suverenity státu.

2.1.1 Historické okolnosti Pražského jara

Jediné, o co mi v této části jde, je načrtnout historický rámec. Historická fakta potřebuji vyložit proto, abych měla do čeho zasadit demokratický deficit, který sleduji. Na rozdíl od 50. let se u nás v letech 60. nevyskytovala masová bída a nedostatek základních potřeb. Do popředí se dostávaly potřeby vyšší, nemateriální. V Československu dozrála hlubší systémová krize začátkem 60. let a zároveň se utvářely ideové projekty k jejímu řešení. Aktéři reformy se pokusili rozšířit sociální práva občanů o demokratickou účast zemědělců na správě podniků, zavedli prvky tržního hospodářství a provedli reformu politického systému s jiným pojetím vedoucí úlohy KSČ. Cílem této strukturální reformy zůstal socialismus s demokratičtějšími prvky.²⁵ Lidé se po roce 1968 zbavovali iluzí o budoucím blahobytu a usilovali o něj v daném čase.

Důležitou roli v obrodném procesu hrála dějinná situace, která k těmto myšlenkám přispěla, tento proces byl jedinečný a neopakovatelný. Období Pražského jara bylo dobou velké intelektuální volnosti a velkého rozmachu nových myšlenek. K tomu přispělo volnější cestování, dokonce i do západních zemí, což bylo do této doby v socialismu velmi obtížné (avšak ani v této době to úplně jednoduché nebylo). Atmosféra tohoto období působila napříč společnostmi. Aktivisté působící v této době se myšlenkově přikláněli především k budování tzv. 'konzumního socialismu'. Tento konzumní socialismus měl na jedné straně přinést spotřebitelský standard odpovídající úrovni vyspělých západoevropských zemí a zároveň zachovat prakticky veškeré sociální jistoty, které lidem socialismus poskytoval.²⁶

²⁵ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, 396 s. Historie (Academia), str. 24/25

²⁶ FRANC, Martin a Stanislav HOLUBEC (eds.). *Mladí, levice a rok 1968*. Vyd. 1. Praha: Společnost pro evropský dialog v nakl. BCS, 2009, str. 17

Důležitou roli hrála veřejná sféra, která umožňovala prodej západních novin, 'svobodu slova' a svobodu shromažďování, což vedlo k znovuzaložení občanské společnosti uvnitř i vně aparátu strany. Tyto reformy, které proměnily atmosféru v zemi, lidem zároveň ukázaly, že má cenu za své názory bojovat. Pomocí aktivního přístupu veřejnosti nad otázkami týkajícími se politiky, se pomocí reforem začal demokratický deficit vyrovnávat [viz. 1.2.1]. Reformy trvaly do srpna roku 1968, kdy nastala okupace naší země a s ní i nová forma demokratického deficitu.

2.2 Demokratický deficit ovlivněný okupací

Příjezd Varšavské pětky působil proti tendencím, které se snažily o vyrovnání demokratického deficitu u nás, a byl také spojený s nároky na občany, aby se vzdali vydobytých reforem, a tím i získaných svobod. Přítomní delegáti ÚV KSČ (kteří nebyli odvedeni do Moskvy) reagovali na okupaci tak, že vydali vlastní prohlášení, ve kterém odsoudili invazi jako narušení integrity státu nelegální cestou. I většina obyvatel vnímala okupaci záporně. Bojovali proti cizím vojskům pasivní rezistencí a odmítali i moskevský protokol, který uzákonil podmínky pro pobyt okupačních vojsk a ukládal první omezení vnucená okupačními vojsky.²⁷ Nový typ demokratického deficitu spojený s okupací měl tedy spíše formální stránku ukotvenou v moskevském protokolu, ale reálně se občané novými pravidly ještě neřídili. Stále převládalo přesvědčení, že je za co bojovat a existovala silná občanská společnost a pospolitost.

Na druhou stranu je třeba říci, že někteří členové KSČ invazi podporovali. Ti byli proti reformačním idejím a chtěli navrátit stranu do podoby, jakou měla před Pražským jarem. Přáli si návrat původního režimu s jeho programem i fungováním. Těm se k naplnění jejich představ prosovětská politika a okupace hodila. Měla pomoci obnovit pořádek ve straně, který byl podle nich reformami ohrožen. Z prohlášení z Vysočanského sjezdu měli tito přívrženci prosovětského proudu ztratit v KSČ svá místa. Naštěstí pro ně, byl Vysočanský sjezd následně zdiskreditován.

Pro tuto dobu skončil demokratický deficit pozitivně. Příjezd okupačních vojsk, který vyvolal nový typ demokratického deficitu, byl prohlášen za nelegální a zmobilizoval KSČ i občany k obraně svého národa.

²⁷ OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, str. 15

2.2.1 Okupace a historické souvislosti s ní spojené

Vzniklé změny z období Pražského jara vyvolaly velké znepokojení v Sovětském svazu, který jako náš osvoboditel, nám byl 'vzorem a poručníkem'. Sovětský svaz jsme brali jako vzor socialismu a i reformní komunisté mu do určité míry důvěřovali. Naší největší politickou osobností v době Pražského jara byl A. Dubček, který promlouval hlasem lidu a vystřídal ve funkci prvního tajemníka KSČ A. Novotného. Dubček se snažil reformní ideje, které se u nás vytvářely utajit před Brežněvem (nejvyšším představitelem SSSR), což se dalo pokládat za bláhové. Bylo jasné, že se k němu změny v ČSSR donesou, a že ho neinformovanost rozčílí.²⁸ To se také stalo. Brežněv se obával, že reformy u nás povedou ke změnám i v jiných zemích východního bloku. Ve dnech 29. 7. -1. 8. 1968 proběhlo v Čierné nad Tisou setkání mezi zástupci Československa a Sovětského svazu, ze kterého vyšla KSČ s pocitem, že KSSS uklidnila, namísto toho se KSSS rozhodla proti reformačnímu procesu v ČSSR zakročit invazí. K okupaci naší země došlo v noci z 20. na 21. srpna 1968 a byla vedena pěti státy (SSSR, NDR, Polsko, Maďarsko, Bulharsko) Varšavské smlouvy.

Někteří prosovětští členové KSČ noční invazi podporovali. Mezi nimi byli odpůrci reformační politiky, kteří patřili do řad konzervativců např. V. Biřák, A. Indra. Ti si přáli znovunavrácení KSČ do podoby, kterou měla před Pražským jarem. Zde je třeba říci, že stejně jako u nás byli lidé, kteří invazi vítali, v SSSR byli naopak disidenti, kteří invazi u nás odmítali. I v Rusku Chruščovovo odhalení Stalinových zločinů nalomilo legitimitu komunistických idejí. Proto si mnozí sovětské občany také přáli ,socialismus s lidskou tváří', a tak se Pražské jaro těšilo velké oblibě i v Rusku. Poskytovalo naději, že i u nich se režim zmírní.²⁹ Pro Brežněva tedy muselo být 'ranou pod pás', že se o reformách prováděných u nás nedozvěděl od předního představitele KSČ.

Druhá větev KSČ složená z reformních členů byla invazí zaskočena. Proto ÚV KSČ svolal XIV. sjezd KSČ, který se měl konat v září 1968, na den po okupaci do jedné z hal ČKD v pražských Vysočanech (díky tomu se někdy nazývá Vysočanský sjezd). Přítomní delegáti odsoudili invazi a zvolili nový ústřední výbor, ve kterém ztratili svá místa přívrženci prosovětského proudu, kteří doufali, že se invazí navrátí hodnoty KSČ, které byly nastaveny ještě v předreformačním období. ÚV KSČ vydal

²⁸ PITHART, Petr, *Osmádesátý*, 3. vyd, Praha: Rozmluvy, 1990, str. 198

²⁹ PAZDERKA, J., Ústav pro studium totalitních režimů, [online], [cit. 8. 5. 2016] dostupné z: www.ustrcr.cz/cs/prezentace-knihy-invaze-1968-rusky-pohled

z tohoto sjezdu vlastní prohlášení, ve kterém odsoudili invazi jako narušení integrity státu nelegální cestou.³⁰

Toto prohlášení společně s občanskou iniciativou narušilo plán KSSS, podle kterého měla invaze probíhat v klidu. Invazi doprovázelo i odvezení některých funkcionářů KSČ na sovětské území vč. A. Dubčeka, J. Smrkovského aj. Selhání politických plánů intervence přimělo okupanty zasednout v Moskvě k jednacímu stolu s českou delegací a připravit tzv. *Moskevský protokol*, který obsahoval Sověty diktované body popírající ideje celého Pražského jara. Dále přijetí „bratrské pomoci SSSR“ včetně pobytu jejich vojsk na našem území 'aby zabránili kontrarevoluci', a který otevřel cestu k budoucí normalizaci. Jediný z členů KSČ, který protokol nepodepsal, byl F. Kriegel. Moskevský protokol vedl k formálnímu zlegalizování razantního zásahu v podobě okupace naší země. Jedním z bodů vynucené dohody z Moskvy byla anulace výsledků XIV. mimořádného sjezdu ve Vysočanech. Toto stanovisko podporoval také Gustav Husák, který argumentoval nedemokratičností voleb ve Vysočanech v důsledku nízkého zastoupení slovenských delegátů.³¹

K dalším požadavkům Moskevského protokolu patřilo obnovení cenzury, omezení svobody tisku a svobody shromažďování. Svoboda shromažďování sice nebyla ihned fakticky zrušena, byla však výrazně omezena. Proti okupaci se výrazně stavěli studenti. Ve dnech 6. a 7. listopadu 1968 došlo ve velkých městech k protiokupačnímu shromáždění, kde VB a Lidová milice zasáhla proti protestům za použití obušků, slzného plynu a vodních děl. Od podzimu 1967 šlo o první veřejné vystoupení, kde zasáhla československá bezpečnost.³²

³⁰ Multimediální projekt UK, [online], [cit. 8. 5. 2016]

dostupné z: www.janpalach.cz/cs/default/indexovnik/vecny/idv/47

³¹ CVRČEK, Lukáš, *Vysočany 1968: mimořádný XIV. sjezd KSČ*, In: *Securitas imperii*, Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, [online], [cit. 10. 5. 2016], str. 168/169

dostupné z: www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/secuiritas-imperii/no15/138-183.pdf

³² FRANC, Martin a Stanislav HOLUBEC (eds.). *Mladí, levice a rok 1968*. Vyd. 1. Praha: Společnost pro evropský dialog v nakl. BCS, 2009, str. 48

2.3 Změna demokratického deficitu ovlivněná Gustavem Husákem

Na velkou část demokratického deficitu v této době upozorňuje Havel v eseji *Moc bezmocných* [viz 2.7]. Po okupaci vznikla druhá forma demokratického deficitu nastolena Husákovou normalizací a znehodnocením XIV. sjezdu KSČ. Husákovu zdiskreditování Vysočanského sjezdu a jeho následné označení okupace za ‚internacionální pomoc‘, mu dopomohlo k potlačení veřejných projevů. Demokratický deficit vycházející z Husákovy normalizace se oproti předchozímu změnil hlavně v tom, že téměř všichni občané se přestali zajímat o politiku, což mělo za následek, že zanikla veřejná sféra. Začal se akceptovat Moskevský protokol a občané přišli o reformy, jakými byli 'svoboda slova', svoboda tisku, menší politické strany aj. Jeho normalizační politika vedla k změnám v postojích a hodnotách obyvatel. Lidé se stáhli z veřejné sféry a začali se realizovat ve sféře soukromé.

Husákova politika obsahovala znovunavrácení centrálního plánování, malé rozdíly ve mzdách, ohlašovací povinnosti, nepsanou smlouvu — která obsahovala návod ‚jak se má člověk chovat‘, ale také štědré sociální jistoty. Průměrný občan, měl zajištěny slušné existenční potřeby a stačilo mu k tomu 'jenom' žít v souladu s politickou mocí. Zde vyvstává otázka, do jaké míry lze ještě hovořit o demokratickém deficitu, když převládala spokojenost s režimem. Většina obyvatel byla se změnou, ve které bylo omezení některých svobod výměnou za nabízené sociální jistoty a konzumní hodnoty, spokojená.

Jiná atmosféra panovala přímo v KSČ. K normalizaci patřily i masové čistky nepohodlných členů uvnitř strany, a dokonce docházelo i k jejich stíhání. Proměna KSČ vypadala tak, že strana byla po formální stránce stejná, ale uvnitř partaje se uzavřel demokratický proud. Pro tuto perzekuci se následně někteří z postižených přidali k Chartě 77. Výsledná forma KSČ pak zůstala stejná až do roku 1989.

2.3.1 Historický průřez normalizační politikou G. Husáka

Vysočanského sjezdu se nemohla kvůli mimořádným okolnostem zúčastnit necelá třetina již zvolených delegátů, zejména ze Slovenska. To bylo následně zneužito při výkladu údajné neregulérnosti sjezdu odpůrci reformního procesu. Sjezd byl posléze anulován, přestože byl počet členů KSČ po formální stránce dostačující.³³ G. Husákovi muselo být jasné, že po anulaci výsledků XIV. sjezdu KSČ, bude mít v okupační realitě v otázce personálního obsazování důležitých funkcí on hlavní slovo a výhledově i v nástupnictví po Alexandru Dubčekovi.³⁴ Na dubnovém plénu v roce 1969 byl zvolen generálním tajemníkem (do května 1971 první tajemník, od května 1971 do prosince 1987 generální tajemník ÚV KSČ), který měl znovuobnovit 'pořádek' ve straně a přijímat sovětskou politiku.

S jeho vládou došlo ke kádrové změně ve straně, reformní komunisty vystřídali komunisti podporující sovětskou politiku. Gustav Husák potřeboval zbavit stranu reformistů. Cílem bylo zlikvidovat reformační sílu: jejich instituce, ideje a umlčet aktéry reformního projektu. Nástrojem očisty pro kádrové změny se staly tzv. prověrky, kterými neprošli členové, kteří aktivně podporovali obrodný proces, nebo s ním sympatizovali a nesouhlasili s okupací země. Mimo jich jimi neprošli také příslušníci jejich rodin.

Zvláště účinné pouto pro dosažení poslušnosti občanů byly osudy jejich dětí. O tom, jestli se dítě po ukončení povinné školní docházky dostane na výběrovou školu, rozhodovalo nejen jeho nadání, ale zejména chování rodičů. Stejně jako rodiče ve veřejném sektoru nemohli říci cokoli je napadne, to samé platilo i pro jejich děti. Ty se musely vyjadřovat ve shodě s režimem, pokud chtěly mít možnost dostat se na výběrovou školu. Tato výchova je naučila, že mají být schopni chápat přizpůsobivost jako součást celkem poklidné existence.

Konsolidace režimu představovala také návrat k dřívějšímu mechanismu centrálního plánování spojeného s rušením dílčích regulačních prvků z předchozích reformních let. Cílem potlačení reformních aktivit byla nadvláda nad ekonomikou, a tím i nad společností. Ostré kritice podrobil cenovou a mzdovou politiku, která podle jeho

³³ Multimediální projekt UK, [online], [cit. 8. 5. 2016]

dostupné z: www.janpalach.cz/cs/default/indexovnik/vecny/idv/47

³⁴ CVRČEK, Lukáš, *Vysočany 1968: mimořádný XIV. sjezd KSČ*, In: *Securitas imperii*, Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, [online], [cit. 10. 5. 2016], str. 172/173

dostupné z: www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/secrutas-imperii/no15/138-183.pdf

propagandy 'způsobila inflaci'. Vytváření podnikových rad označil za ohrožení společenského vlastnictví. Výsledkem staronové ekonomiky bylo, že se podniky orientovaly na maximalizaci vstupů (pracovní síly, materiálu, energií a strojního zařízení) a vzhledem k nákladům byl výsledek často minimalizace výstupů.³⁵

Ruku v ruce se znovuobnovením centrálního plánování přicházejí změny v sociálním zákonodárství. V rámci stabilizačních opatření byla zpřísněna kontrola pracovních vztahů a omezena pravomoc odborů. Dále bylo 25. listopadu 1970 vydáno vládní nařízení o ohlašovací povinnosti u pracovníků či studentů, kteří se chovali protistátně, a následně s nimi byl rozvázán pracovní vztah nebo byli vyloučeni ze studia. Lidé provozující tzv. svobodné podnikání museli prokazovat zdroj svých příjmů, aby nebyli trestně stíháni za tzv. příživnictví.

Na rozdíl od politické a ekonomické oblasti byly zachovány největší sociální systémy – zdravotnictví a důchodové zabezpečení, ale ani ty se nevyhnuly centrální kontrole. Pro uklidnění veřejnosti bylo důležité pokračovat v zajištění sociálních jistot. Proto se vládní garnitura snažila zastavit růst cen s odůvodněním, že je nutné zmírnit inflaci a zajistit hospodářskou stabilitu. Také zvýšili podporu rodin s dětmi a u zaměstnanců se jako kompenzace za oslabení odborů zvyšovaly výdaje na tzv. 'podnikovou společenskou spotřebu'. Centrálně byly vytyčeny hlavní otázky, kterými se měly závodní organizace zabývat. Mezi ně patřilo závodní stravování, péče o zdraví a bezpečnost při práci, rekreace zaměstnanců a další, o něž se odborové organizace již starali.³⁶ Pro normalizační politiku bylo také příznivé, že pod vlivem pokračujícího ekonomického růstu z předchozích let bylo možné udržovat skromný růst mezd a zvyšovat osobní spotřebu. Podobná opatření společně s nízkou modernizací a centrálním plánováním měla však negativní dopad na následný ekonomický růst začátkem 80. let, který stagnoval a vytvářel nové problémy.

Řada produktů nebyla v odchodech k sehnání, ale některé byli běžně k dostání na pracovištích. Nebylo výjimečné, že se část zásob 'ztratila' a lidé je využili pro osobní účely. Tato činnost se stala veřejným tajemstvím a vznikaly hlášky typu: 'Kdo nekrade, okrádá rodinu'. Pokud se na krádež přišlo, šlo o menší postihy, než byl v této době

³⁵ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, 396 s. Historie (Academia), str. 78 - 80

³⁶ OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, str. 88

postih za proti-politické jednání. Často se to ani neřešilo nebo si policie občana zavázala k 'donášení'.³⁷

Lidé se v pracovním procesu nepotřebovali snažit, protože rozdíly ve mzdách byly minimální a pracovník se nemusel bát, že by o práci přišel, jelikož i kdyby ho z jedné firmy vyhodili, tak mu systém zajistil místo v jiné. Platy byly navrhнутy centrálně a bylo jedno, jestli jeden udělá dvojnásobně práce než druhý, oba měli stejně. Dokonce i mezi různými profesemi se platy výrazně nelišily. To u většiny lidí vyvolalo pocit, že je zbytečné vytvářet jakoukoli aktivitu, která přesahuje rámec jejich povinností a nepřispěje k osobnímu prospěchu.

Přesto ale malá, ovšem významná občanská iniciativa vznikla. A tím vznikla i nová etapa v demokratickém deficitu. Ve společnosti nastaly podmínky, ve kterých mohla vzniknout nestraničká iniciativa. Ta mohla legálně poukazovat na chyby, kterých se KSČ dopouštěla. Dne 23. března 1976 u nás vstoupil v platnost Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, který byl ustanoven ve *Sbírce zákonů a nařízení*. Ten se stal významným podnětem k umožnění vzniku Charty 77. Tento Mezinárodní pakt vznikl na základě Helsinského procesu, který byl zahájen v červenci 1973. Zúčastnilo se 35 zemí (všechny evropské země s výjimkou Albánie, z mimoevropských USA a Kanada). Složitá jednání probíhala další dva roky. Dne 1. srpna 1975 byl všemi 35 zeměmi přijat Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), který byl složen ze tří košů. Pro tuto práci je důležitý třetí koš, který se věnoval otázkám humanity.³⁸ Začlenění těchto dohod do československého právního řádu, umožnilo vytvoření oficiální a legální základny pro obhajobu občanských práv, na kterých se Charta 77 zakládala. Hlavním organizátorem této neformální občanské iniciativy, která se nesnažila být politickou opozicí ani vytyčovat vlastní program politických či společenských reforem, byl Václav Havel. Jejím cílem bylo vedení dialogu s politickou mocí, zejména tím, že bude upozorňovat na různé konkrétní případy porušování lidských a občanských práv.³⁹ Její argumentace se pohybovala ve striktně zákonné reakci vycházející z Helsinského Závěrečného aktu KBSE, který KSČ podepsala.

³⁷ BROD, Toman a Jiří VANČURA. *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1999, str. 86

³⁸ stránku spravuje J. Esner, [online], [cit. 29. 4. 2016]
dostupné z: www.studena.valka.cz/helsinsky_proces_a_kbse.htm

³⁹ OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, str. 126/127

Vedení KSČ hodnotilo vytvoření Charty 77 jednoznačně jako politický čin, jehož smyslem je oslabit či odstranit normalizační režim. Proto se ji také snažili zničit a klíčovou roli měly sehrát mocenské prostředky (př. domovní prohlídky, výslechy, odebrání telefonních stanic a řidičských průkazů aj). Přestože se vedení KSČ této občanské iniciativy bálo a snažilo se ji všemožně zničit, tato skupina měla jen malou členskou základnu, počet lidí, kteří se k ní připojili svým podpisem, čítalo od jejího založení až do listopadu 1989 okolo dvou tisíc.⁴⁰ To znovu potvrzuje, že lidé spíše podleli nepsané smlouvě KSČ, která jim zajišťovala klid a jistoty.

K výrazné občanské aktivitě nepřispělo ani zvýšení maloobchodních cen v roce 1982. K tomuto nepopulárnímu kroku musela vládní garnitura dospět díky špatně fungujícímu ekonomickému systému. Nefunkčnost centrálního plánování nepostihla jen ČSSR, ale projevila se jako systémová chyba všech komunistických zemí, proto Michail S. Gorbačov přistoupil k reformám (1985), které měly narovnat rozdíly mezi spotřebitelským zbožím Západu a Východu, a které přivodily zhroucení nevykonného ekonomického systému.⁴¹ Mimo ekonomické změny pomohly tyto reformy nastolit i u nás poněkud uvolněnější režim. Stále více lidí mohlo znovu cestovat do ciziny, četba i půjčování režimem neschválených tiskovin většinou již nebyly stíhány a ještě krátce před Listopadem 1989 přestaly být rušeny zakázané vysílače Svobodné Evropy.⁴²

Veřejný zájem probudila až demonstrace konaná 17. listopadu 1989. Demonstrace byla potlačena násilně, což vyvolalo následné demonstrace po dobu sedmi dnů, kterých se účastnili statisíce lidí z různých kruhů obyvatel (hlavními aktéry už nebyli jen studenti, ale i umělci a dokonce i dělníci aj.). To mělo za následek už pokojné, ale předem nepřipravené předání moci do rukou Občanského fóra.⁴³ Došlo k nečekaně rychlému a neplánovanému zhroucení starého systému, což vedlo k improvizaci při vybudování systému nového. Převratem došlo k odstranění jedněch systémových chyb, které ale s novým režimem vystřídaly chyby jiné.⁴⁴

⁴⁰ OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, str. 153

⁴¹ HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, str. 154

⁴² BROD, Toman a Jiří VANČURA. *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1999, str. 94

⁴³ [online], [cit. 28. 4. 2016], pojem: Občanské fórum; jde o politické hnutí v českých zemích. Bylo ustaveno 19. 11. 1989 v Praze jako široká platforma občanských aktivit, odmítajících totalitní komunistický režim a usilujících o obnovu politického pluralismu, demokracie a právního státu. dostupné z: www.totalita.cz/vysvetlivky/of.php

⁴⁴ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012, 396 s. Historie (Academia), str. 332

Rokem 1989 demokratický deficit spojený s vládou KSČ, kterou jsem po celou dobu pozorovala, skončil. To, co ale zůstává i po ukončení režimu, žije v paměti národa. Pro další část mě zajímá všeobecné chování lidí v době reálného socialismu.

2.4 Obecné proměny postojů obyvatel od počátku Pražského jara až po konec normalizace

Předešlá část byla zaměřena především směrem ke KSČ. To co mě zajímá v této části je dění uvnitř společnosti. Jde mi o demokratický deficit navázaný na nestranná hnutí a celkově na občanskou aktivitu. Spouštěčem aktivního zájmu o veřejné věci se staly tzv. Strahovské události, které Pražskému jaru předcházely. Lidé díky nim začali více vnímat nelidské praktiky vycházející ze systémové chyby a začali více dychtit po novinách, a tím jejich autoři získali moc. Zvýšený všeobecný zájem o veřejné záležitosti, který byl vyvolán díky násilí na studentech, se posléze opakuje i u událostí probíhajících během Listopadu 1989.

„Pražské jaro bylo událostí jedinečnou a neopakovatelnou, mohlo se odehrát jen v Československu šedesátých let. Nebyl to výbuch masové nespokojenosti, nebyla to revolta ovládaných proti vládnoucím, s nimiž lid už nemůže najít společnou řeč a kteří ustupují jen před silou potenciálního povstání. [...] "pražské jaro" nebylo jen pokusem o změny [...] v aparátech moci; byl to zároveň společný pohyb v masách obyvatelstva, ve všech sociálních vrstvách - byl to pohyb jak "shora", tak také "zdola".“
(Z. Mlynář)⁴⁵

Lidé začali být otevření novému a měnili se na sebevědomé jedince, kteří mohou svobodně říct svůj názor, přečíst si v novinách necenzurované články a aktivně se zapojovat do otázek týkajících se státu. Vzniklo občanské fórum a s ním i silná veřejná sféra, která ovlivňovala politické dění. Politická angažovanost se výrazně nezměnila ani po okupaci, přestože se reformní aktivity zastavily.

Na příjezd Varšavské pětky na naše území občané reagovali 'pasivní resistencí', ta však probíhala velmi aktivně. Ráno 21. srpna se podle plánů okupantů měli lidé probudit a poslechnout si v rádiu, že ti a ti soudruzi se obrátili se žádostí o poskytnutí bratrské pomoci na ty a ony mocné síly, které žádosti vyhověly. Místo toho se dozvěděli, že země byla po nočním přepadu okupována, a že předsednictvo strany

⁴⁵ NEUBERT, M., [online], [pub. 17. srpna 2003 Z. Mlynář], [cit. 28. 3. 2016], dostupné z: <http://www.sds.cz/docs/prectete/ouno/5x1968.htm>

prohlašuje, že o pomoc nikdo nežádal, a ta že byla poskytnuta v rozporu se základními zásadami a představuje popření mezinárodního práva. Obyvatelé se aktivně vrhli do ulic a dávali okupantům najevo, že v této zemi nejsou žádání. Největší aktivita byla v průběhu šesti dnů od okupace do návratu vyjednavačů KSČ z Moskvy. V těchto šesti dnech lidé obraceli cedule na rozcestnících, aby okupanti nevěděli, kam jedou, domy si 'vyzdobili' velkými nápisy, na kterých dávali najevo, že tady cizí vojáky nechtějí. Z rozhlasů a novin vycházely zprávy o probíhajících událostech, které povzbuzovaly lid k aktivitě. Občané bojovali aktivně, ale nenásilně za svoji svobodu, i za zachování reform. Když se pak A. Dubček z Moskvy vrátil, znovu apeloval na uklidnění lidí a slibovat, že když lidé nastolí pořádek, tak okupanti odjedou.⁴⁶ Jeho slova značnou část obyvatel opravdu uklidnila, ale stále bylo dost občanů, kteří nadále aktivně protestovali. Lidé věřili, že reformy nezaniknou, a že za ně stojí bojovat.

Aktivní protesty trvaly ve větší míře i po nástupu Husákovy normalizační politiky po dobu jednoho roku. Spontánní lidové hnutí bylo zlomeno s prvním výročím okupace, kdy byly masové demonstrace potlačeny nasazením ozbrojených sil. Lidové hnutí se na dalších dvacet let stáhlo do pozadí. Existovaly pouze malé skupiny disidentů, jejichž činnost byla novými držiteli moci označována za ilegální a jako taková i stíhaná. Vznikali např. organizace občanské společnosti, které se soustředili především na obnovu osobních práv.

Jedním z veřejných protestů proti počátečnímu normalizačnímu vývoji byl Manifest Deset bodů, který měl i programový charakter. Autoři petice odmítli sovětský model a přihlásili se k jiné formě socialismu, která respektuje význam lidských a občanských práv. Zahrnovala doporučení lidem, aby v nepolitické době soustředovali své zájmy mimo politiku (tím ji nepodporovali) a realizovali se v osobních zájmech. Nepokládali se za antikomunisty, ale neuznávali vedoucí úlohu KSČ.⁴⁷ Proti tomuto apolitickému jednání se postavili radikální studenti, podle nichž tento životní postoj vede k přizpůsobení se normalizačním podmínkám a k pasivitě. Manifest neměl ohlas a potvrdil, že společnost propadla depresi a ztratila víru v možnost jakékoli změny. Na jaře 1969 vznikl koordinační výbor, který sdružoval 16 základních organizací z průmyslových podniků a vědeckých ústavů. Pokusili se navázat kontakty s dělníky a dodat tak svým protestům masovější charakter, ale i tady se lidé příliš neangažovali.

⁴⁶ PITHART, Petr. *Osmášedesátý*, 3. vyd, Praha: Rozmluvy, 1990, str. 202

⁴⁷ OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, str. 30 - 33

Po dočasné neutralizaci aktivistů občanského hnutí se vládní garnitura snažila přihlížet k náladám jednotlivých skupin obyvatel. Ty byly ovlivněny politickým tlakem, souvisejícím zejména s výměnami vedení v podnicích. Pod touto politikou většina lidí obrátila svůj zájem do osobní roviny a soustředila se na uspokojování vlastních zájmů a zájmů rodiny. Vzhledem k tomu, že mnozí z nich měli názory protichůdné s oficiálními, tak mluvili jinak doma a jinak na veřejnosti. Posléze jim toto pokrytectví přišlo jako normální a stalo se součástí života. Na pracovištích zanikla potřeba dělat cokoli nad rámec povinností, jelikož to nebylo oceněno. To se poté promítá i do morálky obyvatelstva, kde je znevýhodněn poctivý a čestný člověk. Represe dopadá napříč společnostmi, převládají sobecké zájmy nad společenskými, což umožňují i velké sociální podpory.

Po velkých změnách, které se odehrály začátkem 70. let, se husákovský režim uklidnil, svou represivní povahu si však ponechal. Lidé věděli, že se nemají vměšovat do politiky a pokud měli názory protichůdné s režimem, museli si je nechat pro sebe.

*„V totalitních režimech, kde všechno patří státu a stát všechno řídí, záleží jen na jeho blahovůli, zda člověk bude či nebude vykonávat tu či onu práci, zda má naději na služební postup, nebo zda bude naopak vyvržen mezi bezprávné. Stálá možnost existenčního postihu byla velmi účinnou pohružkou, často jen nevysloveným nástrojem, který občany udržoval stranou od každé skutečně politické, tj. nikoli shora nadiktované aktivity.“*⁴⁸

Atmosféra bezradnosti, která souvisela se zbytečností o něco se snažit, se promítla do osobního života. Jedinci si byli vědomi hrozby za proti-politické jednání a stáhli se ke sledování svých osobních zájmů.

V lednu roku 1982 musela vládní garnitura sáhnout k nepopulárnímu opatření v podobě zvýšení maloobchodních cen. I když zvýšení cen vyvolalo mezi obyvatelstvem značnou odezvu, jen malá část dala veřejně najevo svoji nespokojenost. Jejich životní úroveň to totiž podstatněji neovlivnilo. Ekonomika i přes její pokles ji byla stále schopna zajišťovat.⁴⁹

Nastolené změny od roku 1969 se ve většinové společnosti projeví pasivním přijetím režimu. Většina protestních akcí spočívala v rozdávání letáčků, které vyrobila

⁴⁸ BROD, Toman a Jiří VANČURA. *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1999, str. 86

⁴⁹ OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, str. 243

malá skupina aktivistů. Výraznější protestní aktivita vznikla až po uvěznění nekonformní rockové skupiny *Plastic People* vystupující na mimopražských, neveřejných koncertech pořádaných pro přátele a jejich hosty. Této skupině bylo dáno za vinu, že svými texty narušuje mravní výchovu mládeže. Skutečnou příčinou však bylo, že mladí lidé si neměli zpívat neschválené texty. Tento proces jakoby probudil nejaktivnější část opozičních sil. Znovu zvedl vlnu protestních akcí, podobně jak tomu bylo při Strahovských událostech, kde ale šlo o probuzení většího počtu lidí. Obě události vyvolaly zpochybnění legitimacy zásahů proti nějaké skupině a přitáhli k sobě zájem médií. Přestože kauza *Plastic people* nevyvolala masové protesty, jako tomu bylo u předchozí události, i tak měla svůj velký význam v probuzení části disentů a s velkou pravděpodobností vedla ke vzniku nejvýznamnější občanské iniciativy pojmenované: *Charta 77*.⁵⁰

Druhá polovina 80. let s sebou přinesla stále častější demonstrace, které ale nevzbuzovaly příliš velkou pozornost. Až potlačená demonstrace studentů konaná 17. listopadu 1989 zvedla vlnu zájmu. Demonstrace byla potlačená násilně, což vyvolalo následné demonstrace po dobu sedmi dnů. Ty způsobily nečekaně rychlé a neplánované zhroucení starého systému, což vedlo k vybudování systému nového.

Celkově lze postoje a chování obyvatelstva k sociálně politické realitě po roce 1969 stručně charakterizovat tak, že po období let 60-tých se proměnily postoje obyvatelstva. Jejich hlavním znakem byl nejdříve odpor k stávající situaci, postupně zklamání a rezignace. Většina obyvatel si musela zvyknout na novou situaci a najít si místo ve změněných podmínkách. Možnosti však byly pro jednotlivé skupiny obyvatelstva různé. Pro většinu dělnictva se podmínky života, zejména místo v dělbě a charakteru práce, v podstatě nezměnily. Avšak klima ve společnosti se jich také dotklo, hlavně ztratili možnost podílet se na správě „svých věcí“. Pro ostatní skupiny, zejména pro značnou část tvůrčí inteligence, se změnilo politické, sociální a zejména společenské postavení natolik, že byli nuceni vzdát se svých názorů ve veřejné sféře a museli vykonávat profese, ve kterých neuplatnili své vzdělání a talent.

Plošně občany po normalizaci zasáhly hlavně změny ve vycestování; v kádrových kontrolách, jejichž výsledky měly dopad na děti vyšetřovaných rodičů a ve změně podnikových sfér.

⁵⁰ BROD, Toman a Jiří VANČURA. *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1999, str. 89

1. Podmínky pro vycestování: Ty se navrátily znova do stavu před Pražským jarem. Relativně bez problémů mohl občan, pokud vlastnil pas, vycestovat pouze do tzv. zemí socialistického tábora. Do ostatních zemí (včetně Jugoslávie) mohli cestovat jen ti vyvolení. Ti k tomu potřebovali množství povolení z pracoviště, celozávodního výboru KSČ, odborů. Poté, když získali tzv. devizový příslib, obdrželi tzv. výjezdní doložku a pokud nenastaly nějaké komplikace přímo na cestě, tak mohli vycestovat.
2. Dopady nekonformních rodičů na jejich děti: To se týkalo z velké části dětí bývalých členů KSČ, kteří byli považováni za nebezpečné a v druhé řadě dětí občanů který měli jakoukoli spojitost s disidentským chováním. Potenciální dopad na vzdělání a budoucnost vlastních dětí byl výrazným činitelem k přesvědčení rodičů ke konformnímu chování a jednání podle nepsané smlouvy.
3. Podniková sféra: Obnovilo se centrální hospodářství a s tím i platy zaměstnanců. Výsledek byl, že jak lidé, tak i podniky se přestali aktivně zajímat o produktivitu práce, protože snaha nebyla nijak odměněna. To mělo dopad na špatnou ekonomiku země.

2.5 Disidentská hnutí

Nejrůznější antirežimní hnutí se datují už po únoru 1948, nicméně termín disident má společnost zafixována převážně ve spojení s normalizační politikou a s aktivitou skupiny Charta 77. Termíny 'disent' nebo 'disidenti' bylo původně používáno západní žurnalistikou k popisu situace v Sovětském svazu, původně ve významu 'odpadlík'. Tedy jako lidé, kteří s režimem spolupracovali, a pak se postavili proti němu. Tento termín se později, v 70. a 80. letech, začal používat pro protirežimní aktivity všeho druhu v zemích východní Evropy.⁵¹

Václav Havel termín 'disident' objasňuje v eseji: *Moc Bezmocných*. Západní společnost tak označovala lidi, co žili v režimu sovětského bloku a splňovali podmínky:

1. že své nekonformní postoje a kritické názory vyjevují v rámci svých omezených možností veřejně, soustavně a díky tomu jsou na Západě známí

⁵¹ Autor ČT24, [online], [pub. 7. 11. 2011], [cit. 12. 6. 2016]
dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/archiv/1234337-disidenti>

2. že si těmito postoji posléze – navzdory tomu, že je doma publikovat nemohou, a že jsou za ně perzekuováni – vydobyli i ve svých zemích určité větší či menší vážnosti
3. že obzor jejich kritické pozornosti a jejich angažování přesahuje nějaký úzký rámec jejich bezprostředního okolí, obsahuje tedy věci obecnější a nabývají tak do určité míry politický charakter
4. že jde o lidi spíše intelektuálně založené
5. že jde o lidi, o které se na Západě častěji píše v souvislosti s jejich občanskou a politickou angažovaností, než s prací v jejich vlastním oboru jako takovou.

Podle Havla je nesporné, že se někteří do této charakteristiky vešli, zároveň jde podle něj o charakteristiku velmi obecnou a nepřesnou. On sám tento termín nerad používá, ale když už ho pro zjednodušení v řeči musí použít, tak jím charakterizuje každého člověka, který si uvědomí, že žije v systému, který s ním manipuluje a rozhodne se žít jinak. Žít ve shodě s vlastní identitou a řídit se hodnotami, které nalézají v sobě místo těch, které mu předkládá systém.⁵²

Šlo tedy o všechny lidi, kteří se nějakým způsobem vyčleňovali z posttotalitního režimu, a kteří se neřídili 'nepsanou smlouvou'. Přestože výčet aktivit, které k disidentskému chování náleží je značný, například rozdávat letáků (Manifest deseti bodů), přepisování samizdatové literatury, vytváření umělecké tvorby, která byla v rozporu s oficiální doktrínou, účast v neoficiálních skupinách (Charta77) aj., šlo o nízké procento obyvatel, které bychom termínem disident označili. Velká část z nich byli bývalí členové KSČ, kteří v roce 1968 představovali reformní část a kterých se perzekuce spojená s normalizací dotkla nejcitelněji. Ti se pak často svými podpisy vyslovili za uznání lidských práv v Chartě 77. Charta tedy nevymezovala v politickém spektru ani na straně pravice ani na straně levice. Sama o sobě prohlašovala, že má nepolitický charakter a jediné co sleduje je pravda, pravdivý popis poměrů a jejich svobodu a objektivní kritiku.⁵³ Velká část těchto lidí měla demokratické představy o fungování státu, proti nim však byla většinová populace, která byla spokojená s jistotami, které jim režim nabízel, a o žádnou změnu neusilovala.

⁵² HAVEL, Václav. *Moc bezmocných a jiné eseje*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, str. 153-157

⁵³ VLČEK, Tomáš, [online], [cit. 5. 6. 2016]
dostupné z: www.totalita.cz/vysvetlivky/ch77.php

2.6 Pražské jaro a následná okupace ČSSR očima Petra Pitharta

Dva z našich významných disidentů jsem si pro tuto práci vybrala, jsou jimi Petr Pithart a nedávno zmíněný Václav Havel. Tyto dva autory jsem si vybrala proto, že v jejich dílech je obsažen demokratický deficit té doby, který v pozměněné formě provází i dobu dnešní. Na rozdíl od Pitharta, který se od komunismu odvrátil, protože jím byl zklamán, se Havel komunistou nikdy nestal. Oba tedy měli se systémem odlišnou zkušenost, která vedla paradoxně k podobným závěrům. Zajímavé na jejich tvorbě je, že přestože mají podobné stanovisko, nabízejí dvojí pohled, jak se na reálný socialismus dívat. Zatímco Pithart používá pro svoji tvorbu metodu dedukce, Havel jde naopak induktivní cestou. Ve výsledku je ale k nalezení u obou podobný soubor charakteristik, které za demokratický deficit mohou.

Při psaní této části plně vycházím z myšlenek Petra Pitharta obsažených v díle *Osmašedesátý*, které vyšlo původně v roce 1980 v nakladatelství INDEX a jeho autor byl nucen psát své díla pod pseudonymem J. Sládeček. Hlavní význam tohoto díla vidím v tom, že autor se nebál kriticky zhodnotit naše chování a viděl vinu všeho, o co jsme přišli v době normalizace, nejen v okupaci naší země Sovětským svazem, ale také v nás samých. Svoji práci se snaží čtenářovi otevřít oči při zpětném pohledu na období Pražského jara s následnou okupací naší země a sebekriticky se zamyslet nad tím, jestli jsme následným událostem mohli zabránit rozvážnějším chováním, a také jestli jsme po okupaci udělali pro svoji zemi vše, co bylo v našich silách.

V tomto odstavci parafrázuji myšlenky P. Pitharta ze stran 14-27, ty jsou pro tuto část klíčové. Zde je obsaženo, že české dějiny jsou plné událostí, které na nás jako na národ působí skličujícím dojmem a patrně to nás nutí, abychom každé své vítězství vyzdvihovali a utvořili si z něj heroický čin. Jako příklad uvádí článek Milana Kundery: *Český úděl*, ve kterém je obsaženo, že v období Pražského jara jsme morálně zvítězili, bohužel existují okolnosti, za které jako národ nejsme odpovědní, ale které nás *a priori* předurčují k znevýhodněnému postavení vůči silnějším státům. Jádro Pithartovy kritiky je v konceptu morální nadřazenosti, která z článku od Kundery vyplývá. Vyzdvihování Pražského jara je typické pro přívržence promarxistické skupiny. Naproti tomu Pithart i s Havlem chápali Pražské jaro jako návrat k normálu. Jeho hodnota pro ně byla v tom, že jsme se dostávali do politické situace, která má být standartní. Takové typy textů podle něj ve čtenářovi evokují pocit, že za neúspěchy, které se nám

přihodily, mohou nevýhodné geocentrické pozice, silní sousedé a další podmínky, které nám 'nehrají do karet'. My sice rezignujeme na fyzickou sílu a moc, zato je naší dominantou moc ducha, tedy: naše vlastní porážka je přetransformována ve 'vítězství ducha'. Naše dogmatická minulost vypadá tak, že my jsme vždy chtěli něco jiného, než co se realizovalo př. Mnichovská dohoda, 'kde nás silnější Západ zradil'.⁵⁴ Že v době Pražského jara jsme měli výborné nápady a ideje, které nám byly odepřeny zvenčí. Tímto stylem hledíme i na události, které probíhaly za doby reálného socialismu u nás. Převážná část české⁵⁵ veřejnosti viděla po okupaci dobu Pražského jara, kdy se zhroutily reformní ideje, jako období mimořádné, které nám záviděl dokonce celý svět (okupace jako protipól Pražského jara, jeho význam ještě vyzdvihla). Jako období, ve kterém ČSSR hýbe dějinami a vytváří něco světového, nový typ socialismu... měl to být socialismus humanističtější, který si vytvoříme sami neboli 'socialismus s lidskou tváří'. Toto veřejné mínění ovlivnili ve velké míře spisovatelé, kteří se prohlásili za 'svědomí národa' a rozněcovali veřejnost.

P. Pithart jejich počínání kritizoval, protože většina jejich textů vykazovala neuvážlivou spontánnost a nedůslednou kritičnost k současné politice, která podle něj často vyvěrala z jejich špatného svědomí z let předcházejících, kdy sami podporovali politiku, kterou nyní kritizovali. Pro ukázkou jsem si vybrala následující úryvek, který nejen že vystihuje problematiku žurnalistiky, o kterou šlo v této části P. Pithartovi především, ale vystihuje i typ úvah, kterými je psaná celá kniha.

„Jestli je však z naší zkušenosti možno odvodit nějaké obecněji platné poučení, pak spočívá v tom, že kritičnost, která se zastaví na polovině cesty nebo třeba i ještě o kus dále, je ve skutečném mocenském konfliktu (nikoli tedy v polemice či v ideologickém sporu!) spíše 'příítěží' než jen nedokonalým vodítkem ... Nedůsledná kritičnost potlačuje v první řadě vědomí právě o 'nedůslednosti', a je proto zdrojem lehkomyšlného opojení vlastní silou.“⁵⁶

Další slabé místo měla podle něj publicistika té doby v přehnaném zájmu o minulost a o viníky v případech padesátých let, kterými se publicisté odreagovali. Ponižováním viníků odvraceli pozornost od svého vlastního ponižení, které si mnozí

⁵⁴ tuto pasáž jsem dala do uvozovek, protože Západ sice jednal «o nás, bez nás», ale my jsme se tomuto rozhodnutí jako stát podřídili, takže vidět chybu pouze v Západu je alibistické

⁵⁵ Slováci neměli stejný zájem na reformách jako Češi, proto se v reformačním procesu tolik neangažovali; Byli jsme sice jednotný Československý národ, ale Češi se v některých otázkách vůči Slovensku vymezovali, platilo to i opačně

⁵⁶ PITHART, Petr, *Osmádesátý*, 3. vyd, Praha: Rozmluvy, 1990, str. 58

navozovali sami tím, že byli dříve naivní nebo zbytečně oportunní. Tito viníci by ale neměli nést celou váhu odpovědnosti na sobě, neboť i oni byli obětí systému a 's trochou nadsázky se dá říct, že se jen vezli'. Dalším významným činitelem při výběru formy článku byla snaha zalíbit se čtenáři, což byl významný motiv i při výběru tématu. Za politické pokládali především to, být kritický a skeptický ke všemu, co se týkalo moci, ničemu nevěřit, ze všeho vyvodit provokující otázku a neustále stupňovat požadavky. Novináři si neuvědomovali, jaké důsledky může mít jejich práce a jak neprofesionální je vydat článek bez zamyšlení se nad jeho následkem. Jejich nezvládnutá minulost sehrála důležitou roli ve způsobu, kterým se projevy Pražského jara ubíraly.⁵⁷

P. Pithart si všiml, že projevy na územích Čech, Slovenska a Moravy byly odlišné a tuto odlišnost dal do souvislosti s odlišnou historickou zkušeností územních částí. V této době, sice Čechy s Moravou a Slovenskem ještě tvořili územní celek, ale dějinné události a způsob jak na sebe vzájemně nahlíželi, byl odlišný a oba národy se vnímaly odděleně. Na českém území se v období Pražského jara vedly časté shromáždění, které volaly po reformách důrazně a nesmlouvavě, naproti tomu na slovenském území tak rozsáhlé snahy o reformy nebyly. Slováci neměli v dějinné historii stejně jako Češi zakódovanou touhu po demokracii, místo toho měli problémy jiné, vlastní, spojené se Slovenskou identitou, s oklešťováním pravomocí slovenských orgánů ze strany Čechů, nebo snahy odstranit na Slovenském území katolickou víru, kvůli Českým stigmatům, spojených s Bílou horou..., Čechům se slovenské problémy zdály malicherné a nebrali je v potaz.

„V této konkrétní zkoušce jsme v roce 1968 neobstáli. Nebyli jsme s to respektovat jinakost, svébytnou osobnost Slováků a tím méně jsme dokázali velkoryse a iniciativně urovnat naše vzájemné vztahy.“⁵⁸

Pithart viděl větší vinu v rozporu mezi oběma zeměmi hlavně na straně Čechů, kteří měli jako silnější část Slováků pomáhat a hlavně naslouchat. Místo toho na Slováky hleděli jako na mladší sestru, která je má poslouchat a která je často přítěží. Nebyli si vědomi toho, že nejen Slováci potřebují nás, ale i my je. Nepochopení různosti a často sobecké jednání zapříčinilo, že Češi a Slováci se vnímali často spíše jako soupeři než jako jeden celek. Toto výrazné napětí mezi oběma národy v roce a po roce 1968 zapříčinilo, že jsme nejednali jako celek ani v časech krizových (s největší

⁵⁷ PITHART, Petr, *Osmášedesátý*, 3. vyd., Praha: Rozmluvy, 1990, str. 74

⁵⁸ tamtéž, str. 132

pravděpodobností se díky těmto svárům po sametové revoluci obě země roztrhly). Češi volali po demokracii, zatímco Slováci po federaci. Toto bylo typické zobecňující heslo reagující na situaci mezi oběma národy v roce 1968. Ve skutečnosti byl princip federace, ostatně musel být, neoddelitelnou součástí všech demokratických strategií. Demokratické reformy, aby byly skutečně demokratickými, se musely nutně zabývat otázkou rovnosti obou zemí.⁵⁹ Federaci nechtělo jen Slovensko, ale i Moravané, kteří ukázali svou vytrvalost při přesvědčování československé veřejnosti, že nejsou jen pouhými obyvateli východní části Čech, ale mají svojí osobitost, specifické zájmy a osvědčili se i v moravském přínosu do české kultury. Jednání spojená s pravomocemi jednotlivých federací se protahovala, Slováci přestali věřit, že na ně my Češi přistoupíme. Zvrat nastal po invazi a Husákově demagogii ohledně Vysočanského sjezdu, kde se ale o federaci vůbec nemluvalo. Dne 28. října se Slováci, na rozdíl od Moraváků dočkali.⁶⁰ Federativním uspořádáním obou zemí se narovnal deficit vycházející ze slibu T. G. Masaryka, který zněl «Každá větev bude pánem v svojom dome. Bude slobodné Česko a bude slobodné Slovensko»⁶¹

Pithart je zajímavý také proto, že si všiml odlišnosti v národním uvědomění Čechů a Slováků. Zatímco Slováci byli na svoji řeč a národnostní identitu hrdí, tak Čechům se projevení národních vášní zdálo spíše jako slabost. Češi chápali Slováky idejí 'čechoslovakismu', podle které byli Slováci Čechy s nářečím, a podle této ideologie jsme se k Slovákům také chovali. Oproti tomu měli Slováci stále na paměti slib od Masaryka o budoucí samostatnosti.

Deficit, spojený s vnímáním vlastní národní identity, se u nás projevil tím, že Češi jako národ nedokázali být sebekritičtí, jak ve vztahu ke Slovákům, tak k vlastní minulosti, to podle P. Pitharta zapříčinilo nezdar Pražského jara, který se dal předpokládat. Chyb, které jsme učinili, bylo mnoho. Počátek lze hledat už v tom, že jsme jako národ nikdy nebyli schopní vzepřít se větším státům, vždy jsme se spoléhali na pomoc zvenčí a to u většiny z nás vyvolalo komplex méněcennosti. Navíc měly vzniklé reformy velkou slabinu v tom, že neobsahovaly ucelený plán. Často byly výplodem spíše vášní než rozumu a neměly ucelenou formu. Šlo o rozpracované ideje, které se nestačily dokončit, proto nelze s jistotou konstatovat, že kdyby nebylo okupace, pak by se všechny naplnily a fungovaly by. Např. jedna z reforem měla vést k pluralitě

⁵⁹ PITHART, Petr, *Osmádesátý*, 3. vyd., Praha: Rozmluvy, 1990, str. 109-118

⁶⁰ tamtéž, str. 126

⁶¹ tamtéž, str. 99

politických stran, je však nepravděpodobné, že by se vládní garnitura svého Ústavního monopolu vzdala. Další chybu už jsem zmínila, tou byly neprofesionální články, a také proslovy plné negativních emocí vůči klasickým komunistům. Reformy, které se prosazovaly, se tedy nemohly obejít bez povšimnutí, už jen díky provokační formě, kterou byly veřejně podávány. Byly sice i střídmejší projevy často nestraníků, kteří si nepotřebovali touto formou ulevit svědomí, ale ty se často v záplavě vášní rozplynuly. Následnou chybu viděl ve způsobu, jakým se vládní garnitura postavila k otázce invaze. O té se už v květnu otevřeně mluvilo, ale oficiálně jen ve smyslu, že je naprosto vyloučená. Proto se ČSSR ani nesnažila bránit, i když o přítomnosti vojsk za hranicemi věděla, a to ani na doporučení generála Prchlíka, který přišel s návrhy, jak na hrozící se nebezpečí reagovat (díky této aktivitě byl později z funkce sesazen). Kdyby se KSČ na invazi připravila, mohlo vše, podle P. Pitharta, dopadnout jinak.

„Důležité by bylo jedno: již samotná skutečnost, že se s nebezpečím invaze počítá, byla by politickým faktorem, který mohl změnit mnohé, nebo všechno.“⁶²

Dokonce i po okupaci⁶³ KSČ doporučovala lidem být v klidu a nepodnikat žádné kroky proti cizím vojákům. Během šesti dnů, kdy byli politici v Moskvě, se občané tohoto doporučení nedrželi a bojovali proti vojákům formou velmi aktivní 'pasivní resistance', která byla jistě psychologicky velmi účinná. Osobností, která znepokojený lid mohla uklidnit, byl A. Dubček, kterému lidé důvěřovali, a on se tohoto úkolu také zhostil. Řadu reformních procesů zastavil slibem, že když se lidé uklidní a budou spolupracovat s režimem, tak se okupační vojska stáhnou. Ukázalo se, že okupace netrvala pouze pár dnů do uklidnění lidí a zabránění kontrarevoluci jak Dubček sliboval. Toto rozčarování ze slibu od osobnosti, které důvěřovala většina lidí, se v politickém jednání projevilo otupělostí vůči politice.

Důležitý fakt, který jsem si z knihy *Osmašedesátý* odnesla je, že demokratický deficit vychází primárně z naší kolektivní paměti. Naše vnímání dějinnosti je postaveno na mytologizaci dějin, kde vyzdvihujeme buď heroické činy, nebo naopak dobu kdy se cítíme ukřivdění. To, co jsme z ní naopak vytěsnili, jsou události, které na nás vrhají špatné světlo. Postavili jsme své dějiny na událostech, které jsou buďto dobré nebo zlé (chybí v nich hodnotová pestrost), ale vytrácí se z nich příběh, který jim dává smysl a objektivitu.

⁶² PITHART, Petr, *Osmašedesátý*, 3. vyd, Praha: Rozmluvy, 1990, str. 196

⁶³ SSSR používalo političtější termín invaze

Špatná kolektivní paměť se projevila i ve federalizaci Čechů a Slováků. Kdy jsme jako národ nedokázali dotáhnout a pochopit důležitost federativního uspořádání pro Slováky. Zatímco Slovensko potřebovalo federativní uspořádání pro zachování svébytnosti státu jako důkaz hrdosti k národní příslušnosti, Češi takový postoj nechápali. Projevy vlastenectví se jim jevily spíše jako dětinské emoce, nad kterými je lepší se povznést. Samozřejmost, s kterou náš stát bereme, nás nadále nechává chladnými, ve snaze za něj bojovat a dokonce i v chápání vlastní národnosti jako části, která tvoří naši identitu.

2.7 Hodnocení reálného socialismu Václavem Havlem jako posttotalitního systému

Havel pocházel z podnikatelsko-intelektuální rodiny. Prvorepublikové podnikatelské aktivity jeho rodičů se staly důvodem, že mu bylo z kádrových důvodů odepřeno studovat na jakékoli vysoké škole, která byla humanitně zaměřená. Takto se seznámil se stinnou stránkou KSČ, a není se co divit vzniklé nelibosti vůči ní.⁶⁴ V následující části mé práce pracuji s texty obsaženými v díle *Eseje a jiné texty z let 1970-1989* (1999) a *Moc bezmocných* (2012). Tyto knihy byly vydány až po revoluci, ale obsahují texty z doby reálného socialismu.

Před tím, než z nich budu čerpat, znovu připomenu článek: *Český úděl* od Milana Kundery, ke kterému se Václav Havel vyjádřil v *Literárních novinách* (tehdy s názvem *Listy*)⁶⁵. Havel Kunderovi vytýkal, že v článku nekriticky vyzdvihoval srpen 1968, namísto toho, aby se zabýval současnými problémy. Že takovými texty v lidech ukotvuje nostalgické vzpomínky na minulost, bez snahy zlepšit současnost. Lidé se uklidňují myšlenkami 'slavné' doby Pražského jara a nesnaží se ovlivňovat přítomnost, a tím se zpronevěřují idejím té doby. Spíše by se podle něj měli zajímat o to, jací jsou vzhledem k přítomnosti. Dále se u Havla objevuje podobná kritika jako u Pitharta, tou je že vinu nemůžeme vidět v jakémsi údělu malého státu, který je

⁶⁴ VAĐURA, V., [online], [cit. 15. 5. 2016]
dostupné z: www.spisovatele.cz/vaclav-havel#cv

⁶⁵ WAGNEROVÁ, A., [online], [cit. 15. 5. 2016]
dostupné z: www.projekt-zipp.de/cz/1968_1989/68-89/magazin/Havel+versus+Kundera+

nevhodně položen. Důraz klade na to, že my musíme prokázat, jak jsme silní a nevymlouvat se na špatné podmínky.⁶⁶

Pro jeho pohled na to, který mechanismus ovládá většinovou společnost, jsem si vybrala knihu *Moc bezmocných*, kterou po předmluvě otevírá esej s názvem *Dopis Gustávu Husákovi* (1975). Šlo o otevřený dopis poslaný nejvyššímu představiteli vlády, jehož forma i obsah byli zcela legální, přesto byl v rozporu s nepsanou smlouvou komunistické strany, ta ho pokládala za skandální. Havel v dopise reflektuje, v čem selhává konsolidace tehdy současné společnosti. Ta podle něj byla konsolidovaná jen navenek. Většina obyvatel se chovala v souladu se systémem a vytvářela dojem totálně jednotné společnosti (často si např. na krámky vyrobili nápisy: Proletáři všech zemí, spojte se), tu ale formoval strach. Za sjednocení společnosti viděl tedy spíše strach, než sympatie se stranou. Tento strach je postavený na existenčních základech, ve kterých nefiguruje fyzické násilí, ale zato se dotýká každého. Jde o strach z neuplatnění své kvalifikace na pracovním trhu, ze stagnace na nejnižší pracovní pozici, možnosti zajistit svému dítěti kvalitní školu aj. Toto přemýšlení v řádu co udělat, abych na tom byl existenčně dobře postupně vede - k sobectví a kariérismu.

„Je-li strach v pozadí sebeobraně snahy člověka zachránit to, co má, pak stále častěji můžeme pozorovat, že hlavním motorem jeho účinné snahy získat to, co dosud nemá, se stává 'sobectví' a 'kariérismus'.“⁶⁷

Další oblastí, která tvořila podle Havla významnou měrou klima morálky v tehdejší společnosti, byla lhostejnost. Lidé jakoby ztratili víru v budoucnost, v možnost nápravy veřejných věcí, ve smysl boje za pravdu a právo. Zájem převládá nad otázkami týkajícími se každodenních starostí, před otázkami obecnými. V takové společnosti podle něj nutně ochabují vzájemné společenské vazby a to i v rámci blízkých a rodiny. Lidé rezignují na cokoli, co přesahuje rámec jejich běžné každodenní péče o své osobní zajištění, propadají apatii a nezájmu o nadosobní hodnoty. To je opět vede k sobectví.

„Oč hlubší je rezignace člověka na možnost obecné nápravy poměrů a vůbec na všechny nadosobní hodnoty a cíle, tedy na možnost působení směrem ‚ven‘, o to víc se jeho energie obrací tam, kde se jí kladou relativně nejmenší překážky: směrem ‚dovnitř‘. Lidé myslí daleko víc na sebe, na svůj domov, na svou rodinu, na svůj dům,

⁶⁶ Politický zápisník Bohumila Doležala, [online], [pub. 30. 8. 2015], [cit. 15. 5. 2016]
dostupné z: www.bohumildolezal.cz/texty/rs3362.htm

⁶⁷ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných a jiné eseje*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, str. 52

*tam nalézají klid, tam mohou zapomenout na všechnu hloupost světa, tam mohou svobodně uplatňovat svou tvořivost.*⁶⁸

Politická moc tento příliv energie do osobní sféry podporuje ze dvou důvodů. Prvním je ekonomický, kdy rodiny zvelebují svůj dům či auto, a tímto pomáhají hospodářskému růstu, ale zároveň se i odklánějí od veřejné sféry čili od politiky. Společnost se tímto pohybem směrem ‚dovnitř‘ stává společností konzumní a skrze konzum je i lépe ovladatelná. To vede k poklesu existence na pouhou úroveň biologického vegetování, tedy k demoralizaci, která vyplývá ze ztráty naděje a z krize pocitu životního smyslu.

Společnost se vnitřně rozvíjí, bohatne a kultivuje převážně tím, že si stále hlouběji, obsáhleji a odlišněji uvědomuje sebe samu. Základním nástrojem pro sebeuvědomění společnosti je její kultura. Kultura často ovlivňuje obecný stav společnosti a zároveň je jím sama ovlivněna. V této době se sice v divadlech, v televizích aj. hraje, píše se knihy, ale jejich obsah je okleštěn stávající mocí a nemohou plně rozvinout svůj potenciál, který by vedl k sebeuvědomování jak jednotlivce, tak celé společnosti. A i kdyby se našla tvorba, která by šla za rámec dobových společenských mantinelů, lidé by ji nepřijali, neboť by jim byla vzdálená.

Havlovi bylo jasné, že taková strnulost, kdy se společnost jako celek nerozvíjí a vytrácí se z ní dějiny, se musí nevyhnutelně prolomit, tak jako se prolomila v průběhu dějin už nesčetněkrát. To, čeho se bál, a proč napsal tento dopis je, aby až se tak stane a padne tato vláda, nemělo tehdejší monistické kulturní prostředí negativní vliv na budoucnost národa. Tento dopis sloužil jako apel nejen Husákovi a lidem u moci, kterým byl určen, ale každému jeho čtenáři.

Jako apel sloužila i jeho divadelní tvorba. Jak už jsem psala, sebeuvědomování člověka se podle jeho názoru dělo do velké míry skrze kulturu. On jako divadelní dramatik se této hypotézy držel a snažil se ji ‚prodat‘ do svých děl. Uvědomoval si křehkost demokracie a touhu lidí, žít v jistotě, kterou totalitní režim nabízí. Havlovým textem, s kterým pracuji při odhalování krize lidské identity, která má podle něj negativní důsledky na demokratické myšlení, mi byl: *Komentář ke hře Spiklenci*, kde objasňuje tvůrcův (jeho) smysl hry. Touha po jistotě u moderního člověka je podle něj o to větší, o co je jedinec postižen jeho slovy ‚metafyzickou nemocí‘, jež nazývá

⁶⁸ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných a jiné eseje*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, str. 56/57

krizi lidské identity. Takový člověk jedná protichůdně k vlastním názorům, a dokonce o jeho protichůdnosti ani sám neví. Chová se tedy podle standardů, které nevychází z jeho niternosti, ale které si z vnějšku přijme za své.

„... 'neidentický člověk' o své rozštěpenosti neví, páchá zlo, domnívaje se, že koná dobro; a říká A a dělá B, je hluboce přesvědčen, že dělá to, co říká.“⁶⁹

Člověk bez identity je podle Havla někdo, kdo s sebou nechá manipulovat a vůbec netuší, že je manipulován. Této manipulaci nahrává potřeba, která je v každém z nás, potřeba jistoty... strach ze samostatného rozhodování plodí naši skrytou touhu po „systému pevné ruky“, ke kterému přispívá naše potlačená agresivita a zájem o násilí. Tedy krize identity, která je spojena s moderním technickým světem konzumní a byrokratické společnosti. Ta vede ke skryté i otevřené fašizaci společnosti. Dochází k jakési krizi svobody a zároveň ke krizi sebereflexe, kdy se člověk pozná jen skrze druhého.⁷⁰ S krizí vlastní identity se pojí i krize vztahová.

„Lze říci, že identita lidských vztahů je 'základním měřítkem' identity člověka. Konkrétněji řečeno: existuje-li alespoň jediný člověk, který se na mě může v něčem – v jakémkoli smyslu – spolehnout, znamená to, že je ve mně pořád ještě něco trvalého, nějaká kontinuita, že jsem tedy stále ještě nějak identický sám se sebou, že tedy někým jsem, že vůbec jsem.“⁷¹

Když V. Havel vyjadřuje znepokojení s identifikací sebe skrze druhého, rozhodně tím nemyslí, že by se měl jedinec ostatních stranit. Jak je z úryvku patrné, vidí člověka jako 'zoon politikon', který je svou existencí závislý na ostatních a pevné mezilidské vztahy pokládá za základ vlastní identity. To před čím varuje a co vidí jako indikátor rozpadajících se mezilidských vztahů je právě krize identity, která způsobila, že člověk skrze nedůvěru sám v sebe, zároveň nedůvěřuje ani ostatním. Stává se odcizeným od sebe, což zapříčinilo, že neumí komunikovat s druhými a jeho jazyk se pohybuje v prostoru ideologických postojů a tezí, s kterými se posléze ztotožní.

Poselství této hry vidím v tom, že Havel chtěl v lidech vyvolat zájem, zájem o své nitro, o ostatní i o veřejné dění. V komentáři se sice jasně vyjádřil, že nejde o politickou hru proti režimu, zároveň muselo být čtenáři tohoto komentáře jasné, proč to zdůraznil. Demokratický deficit je tedy u Havla spojený s krizí identity a ta se v post-

⁶⁹ HAVEL, Václav a Karel HVÍŽDALA. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989: Dálkový výslech*. Editor Jan ŠULC. Praha: Torst, 1999, str. 18

⁷⁰ tamtéž: str. 21

⁷¹ tamtéž: str. 33

totalitním státě oproti demokratickým (v kterých byla také [viz 1.1]) ještě umocňuje. Podle jeho názoru nemůže existovat skutečně demokratický stát bez silné a sebevědomé společnosti, která je složená z jedinců, kteří za ni necítí odpovědnost a kteří nejsou odpovědni ani za svůj osud.

Termín ‚post-totalitní systém‘ se u Havla objevuje v eseji *Moc bezmocných* (1978), kde jím chce říci, že tento systém v sobě ukrývá jiné prvky totality, než na které jsme u klasických totalitních systémů zvyklí. Tento systém se neuplatňuje na čisté a brutální mocenské svévoli, ale na druhou stranu, svou strukturou znemožňuje jakýkoli nekonformní projev a na rozdíl od 50. let se snaží zachovat formálně legální cestu. Jeho jádro tvoří systém zdání tvořený souborem regulí, které poskytují návod, jak se má člověk chovat. Ten posléze funguje na bázi samopohybu, kdy lidé, kteří se pravidly řídí, je zároveň i propagují a tím ho i legitimují. Tento systém je tvořen strukturou:

1. je tvořen sítí manipulačních nástrojů velmocenského centra a totálně podřízen jeho zájmům
2. jeví se jako vyústění dějinného procesu
3. jeho ideologie je velice pružná a disponuje logickou strukturou, která je obecně srozumitelná
4. jedná se o fyzicky dobře propracovaný systém, jehož účinnost je významně zesilována státním vlastnictvím a centrálním řízením všech výrobních prostředků
5. jde o formu konzumní a industriální společnosti se všemi sociálními a duchovními důsledky, které to přináší.⁷²

„Mezi intencemi posttotalitního systému a intencemi života zeje propast: zatímco život směřuje ze své podstaty k pluralitě, k pestrobarevnosti, k nezávislé sebekonstituci a sebeorganizaci, prostě k naplnění své svobody, posttotalitní systém vyžaduje naopak monolitičnost, uniformitu, disciplínu: zatímco život chce vytvářet stále nové ‚nepravděpodobné struktury‘, posttotalitní systém mu vnucuje naopak ‚nejpravděpodobnější stavy‘.“⁷³

Z této ukázky vyplývá, že Havel viděl posttotalitní systém ve svých základech protichůdný k pravým potřebám jedince. Je to jakýsi svět zdání, který je vydáván za skutečnost. Jde o ideologii, která o sobě sice říká, že vzešla z potřeb společnosti,

⁷² HAVEL, Václav. *Moc bezmocných a jiné eseje*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, str. 99-103

⁷³ tamtéž, str. 108

ale ve skutečnosti tato ideologie formuje společnost, aby sloužila systému, a zároveň ji potřebuje ke své existenci. Funguje na bázi jakéhosi samopohybu, který je přítomen v každodenní realitě. Jedinec žije a jedná v souladu se systémem, účastní se průvodů, do výloh si vyvěsí komunistická hesla, tím propaguje svoji loajalitu a systém mu na oplátku zajistí klid. On jakoby tímto gestem řekl: podporuji současný systém, a tím ho i legitimuje a zároveň propaguje. Komunistická strana tedy zavedla ‚soubor regulí‘, které by se ‚měly‘ dodržovat, ty následně působí jako záruka vnitřní soudržnosti mocenské totalitní struktury. Projevují se v rituálně prováděných úkonech, ve zformalizovaném jazyku, zbaveného sémantického kontaktu se skutečností a proměněné v systému rituálních znaků, nahrazujících skutečnost ‚pseudoskutečností‘.

Podobně manipulativní strukturu, jakou má v posttotalitním režimu ritualizovaný život, má i jeho právní řád. Pozorovatel zvenčí, který by si ho přečetl, by byl nejspíš s jeho obsahem téměř spokojený. Obsahově se příliš neliší od jiných souborů regulí obsahujících předpisy a zákazy, má ale i skrytou, ideologickou povahu. Má totiž funkci ‚alibi‘, buduje líbivou iluzi spravedlnosti, ‚ochrany společnosti‘, a objektivní regulaci výkonu moci, aby zakryl skutečnou povahu právní praxe: posttotalitní manipulaci společnosti. Bez poznání veškeré politické manipulace soudů a prokuratur, omezování práva na advokáta a svévolné jednání bezpečnostních orgánů, se náš právní řád nejeví o moc horší než právní řád jiných civilizovaných států. Stejně jako ‚život ve lži‘ i právní řád je vázán formálními rituály, které se musí dodržovat a jejich dodržování celý tento proces po formální stránce legitimuje. Dokonce, pokud nějaká složka bezpečnostních orgánů jedná s chartistou nebo s odvážnějším advokátem, jejichž jména jsou vytržena z anonymity a o případ se zajímá veřejnost, je úzkostlivě dbáno, aby vyšetřovací rituál neměl trhlinu.

Proti rituálnímu jednání Havel uvádí ‚život v pravdě‘ (vzory pro principy ‚života v pravdě‘, byly ještě před Havlem obsaženy ve slavném manifestu: *Nežít se lži* (1974) od A. I. Solženicyna a v Patočkových *Kacířských esejích* (1975), jemu byla tato esej také věnována), kdy jedinec znovuobjeví potlačenou identitu a důstojnost, a tím naplní svou svobodu. To se brzy projeví v řadě perzekucí, které budou následovat př. ve změně pracovní pozice k horšímu či v ohrožení studia vlastního dítěte. Odměnou mu za to bude prolomení pseudosvěta a objevení světa skutečného, a tím i prolomí konstruktivní podobu systému, která může fungovat pouze v univerzu.

„Je pochopitelné: pokud není ‚zdání‘ konfrontováno se skutečností, nejeví se jako zdání; pokud není ‚život ve lži‘ konfrontován s ‚životem v pravdě‘, není tu

perspektiva, která by odkrývala jeho lživost. Jakmile se k nim však objeví alternativa, bytostně je ohrožuje v tom, čím jsou, v jejich podstatě a celistvosti.“⁷⁴

Síla této politické alternativy nevychází z fyzických konstrukcí, ale 'osvětluje' pseudosvět. Odkrývá odvrácenou stranu 'života ve lži' jako obrácenou alternativu. Její výhoda je, že se zakládá na jakémisi podhoubí společnosti, které se aktivuje na základě skrytých procesů. Jako příklad lze použít kauza *Plastic People* a aktivace disidentských skupin jako byla *Charta 77*. Jde o moc, která působí v mocensky nejasném prostoru lidské existence. Skryté pohyby, které vyvolává, se však v nějaký čas, za předem nejasných okolností, vyvstanou na povrch v podobě reálného politického činu či události, v náhlém výbuchu občanské společnosti. 'Život v pravdě' není jen protest nebo dopis veřejným činitelům, může jím být cokoli, čím se člověk nebo skupina lidí vzbouří proti své manipulaci. Jestliže je posttotalitní systém založen na komplexní manipulaci všech životních projevů, pak je každý svobodný životní projev nepřímým ohrožením systému. Život v pravdě je pohyb směřující k záchraně vlastní identity. Je to vzpoura člověka proti jeho vnucenému postavení, naopak jde o pokus znovu se chopit své vlastní odpovědnosti.

Na odpovědnosti je ale ta potíž, že si ji 'musíme brát všude s sebou'. Odpovědnost za vlastní život se prohlubuje i na odpovědnost vůči celku, neboť jsme jeho součástí. 'Život v pravdě' jako lidská a společenská alternativa, pomáhá – byť nepřímo – povznášet občanské sebevědomí. Napomáhá přidáním plurality do systému, jako přirozeného nároku skryté intence života, který se pak prohlubuje v 'samoorganizaci' společnosti př. svaz vysokoškoláků.

Posttotalitní systém v sobě skrývá i výhodu, skrze jeho jasně viditelnou manipulativnost vybízí k přemýšlení o budoucnosti. Havel při svých myšlenkách vychází z Heideggerovi *krize soudobé technické civilizace jako celku*, podle kterých si uvědomuje, že ani demokracie klasického západního typu není východiskem proti manipulaci.

„Skutečně: nezdá se, že by tradiční parlamentní demokracie nabízely způsob, jak zásadně čelit 'samopohybu' technické civilizace i industriální a konzumní společnosti; i oni jsou v jeho vleku a před ním bezradné; jen způsob, jímž manipulují člověka, je nekonečně jemnější a rafinovanější než brutální způsob systému posttotalitního.“⁷⁵

⁷⁴ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných a jiné eseje*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012, str. 125

⁷⁵ tamtéž, str. 211

Jedinec proti manipulaci může jednat jen ‚životem v pravdě‘, kdy se spoléhá na vlastní odpovědnost a nenechá se ovlivňovat diktátem konzumu, reklamy, konzumní kultury aj. I v demokracii, kde jsou lidem nabídnuty osobní svobody a jistoty, neznamenají nic, pokud za ně lidé nevezmou odpovědnost. To, ale neznamená, že by byl proti demokracii. Jen byl přesvědčen, že ta, aby byla funkční, musí vycházet z odpovědných jedinců, kteří nemají problém se svoji identitou, zato mají pevné morální zásady.

Demokratický deficit v této eseji vychází z krize vlastní identity, která se promění v potřebu ‚pevné ruky‘. Tato krize se s nedostatkem kultury a životní pestrosti ještě prohlubuje. K tomu přispěl posttotalitní režim svoji vnitřní strukturou, která v sobě skrývá manipulaci spojenou s rituály, speciálním jazykem a strachem z existenciální újmy. Při provádění těchto rituálů se systém vůči voličům legitimuje a žije si tzv. samopohybem. Lidé se skrze nezáměr o veřejné přestávají zajímat o sebe navzájem a vyhrávají sobecké zájmy. To se pak promítne do jejich vlastní identity i kolektivní identity celého národa.

Pro tuto práci jsou z Havlových myšlenek podstatné hlavně tři dopady Reálného socialismu na jedince, které jsme si do současného demokratického systému přenesli. Jsou jimi: krize lidské identity, přijetí světa zdání a odmítnutí českého mýtu.

1. Krize lidské identity: ta se projevuje v upřednostnění jistoty před pluralitou; chování ve shodě se společenským paradigmatem, místo toho, aby bylo ovlivněné vlastní niterností; snadnost nechání se zmanipulovat; strach z odpovědnosti, následně se projeví krizí svobody a sebereflexe.
2. Přijetí světa zdání: jde o ideologii, která o sobě sice říká, že vzešla z potřeb společnosti, ale ve skutečnosti tato ideologie formuje společnost, aby sloužila systému, a zároveň ji potřebuje ke své existenci. Funguje na fázi jakéhosi samopohybu, který je přítomen v každodenní realitě. Jedinec žije a jedná v souladu se systémem, účastní se průvodů, do výloh si vyvěsí komunistická hesla, tím propaguje svoji loajalitu a systém mu na oplátku zajistí klid.
3. Odmítnutí českého mýtu: společně s Pithartem viděl, že našim nešvarem je svalovat historický nezdar naší země na její malost a nevhodné geocentrické postavení; říkají, že svoji sílu musíme prokázat. Havel ještě zdůrazňuje, že nostalgické vzpomínky na minulost, nás mohou odvádět od zlepšování věcí současných.

2.8 Shrnutí demokratického deficitu v období Pražského jara až po Husákovu normalizaci

Historický výčet událostí a společenských postojů ukázal, jak byl demokratický deficit odlišný ve třech obdobích, jimiž byly: Pražské jaro, raná doba okupace a její následné zlegalizování pomocí Husákově normalizace. V období Pražského jara, se společnost a reformní členové KSČ snaží demokratický deficit spojený se Sovětskou socialistickou politikou stírat tím, že vytváří nové reformy, které společnost demokratizují [viz. 1.2.1.]. Po tom co KSSS rozhodla potlačení reformy pomocí invaze, tak se k ní tyto členové KSČ postaví jako k nezákonné a chtějí nápravu. Situace se změnila s následnou normalizační politikou, která invazi zlegalizovala, zastavila reformy a navrátila režim do předreformační doby. K tomu použila masovou perzekuci členů KSČ, kteří se v době Pražského jara k reformám hlásili. Velká část z nich se následně obrátila proti oficiálnímu režimu a aktivně působila v disidentských hnutích. Jedním z perzekuovaných členů KSČ byl i Petr Pithart.

Celospolečensky se díky perzekucím v době normalizace vytvořil názor, že je zbytečné se starat o věci politické, a že je lepší starat se o sebe. Proti této tendenci byla jen hrstka disidentů. Díky tomu, že lidé věděli, jak se mají na veřejnosti chovat podle nepsané smlouvy, hráli neustále jakési divadlo, které je muselo zákonitě poznamenat i v soukromé sféře. Tím, že se většina občanů stáhla do soukromí, vytvořila si i jiný názor o věcech veřejných. Lidé se přestali hromadně zajímat o kolektivní akce, o politiku a o spoluobčany, které osobně neznají, a tím se ochudili o potenciál moci, který v sobě silná veřejná sféra skrývá.

S tímto 'kulturním dědictvím' jsme vykročili do demokracie. Jak upozorňoval jak Pithart, tak i Havel, jako národ jsme postižení neobjektivní kolektivní pamětí, ve které jsou některé historické události mytologizovány do podoby, která je v našich očích povzbudivější, ale není zcela pravdivá. Erazim Kohák ve článku *Vůle k dějinám* (2009) pro časopis *Právo* upozornil na to, že všichni potřebujeme dějiny, protože ten, kdo nechápe minulost, si nemůže představit ani budoucnost. Bez dějin je člověk spokojený v přítomnosti, ale zoufale zmatený každou výzvou k jednání. Pohánějí ho jen tělesné potřeby a jejich naplňování.

„Bez vůle k dějinám, bez vůle spolu prožít společný příběh a sdílet jeho smysl, se dějiny rozpadají na čas a lidská společenství na dav osamělých jedinců. Zbývá jen potřeba a spotřeba.“⁷⁶

Abychom dějiny měli, potřebujeme se vystavit plné skutečnosti svých prožitků, kriticky je zkoumat a trpělivě hledat příběh, který by shrnul všechny jejich rozpory.⁷⁷ Havel také upozornil, že Češi jako národ mají potíže s vlastní sebeidentifikací, a to se odráží i na vztahu k druhým. Navíc krize identity vede k nechání s sebou manipulovat. Petr Pithart zase zdůraznil, že Čechům chybí zdravé národní uvědomění, což vede k nepřijímání odpovědnosti za stát a národ.

⁷⁶ KOHÁK, Erazim, *Vůle k dějinám*, [online], [Právo, 07. 05. 2009], [cit. 13. 6. 2016]
dostupné z: www.cs-magazin.com/m/index.php?a=a2009072027

⁷⁷ tamtéž, str. 1

3 Čím se u nás prohlubuje demokratický deficit dnes

Po roce 1989 nastal nový, formálně demokratický systém, který se oproti předchozímu lišil hlavně souborem politických svobod. Umožňoval svobodu slova, shromažďování, cestování, podnikání, založení si politické strany aj. Otevřel nový trh, kde se rychle objevilo nejrůznější zboží a postupně zanikly 'nekonečné' fronty na zboží každodenní potřeby. Na druhou stranu se oslabil řada sociálních jistot včetně jistoty mít práci. Potřeba rychlého nastolení nového režimu zapříčinila i spoustu nedokonalostí v systému, které mnohým nepoctivým občanům umožnily získat velký majetek na úkor státu, a tedy i jejím občanům. To se podepsalo i na míře toho, proč podle výzkumů veřejného mínění dnes většina občanů nevěří, že se politik vydal na politickou dráhu, aby hájil zájem občanů.

Pro odhalení demokratického deficitu u nás, jak už jsem předznamenala v úvodu, nebudu vycházet z formální struktury demokracie. Ta se opírá o legitimní soubor pravidel, procedur a institucí, které v dnešním demokratickém uspořádání máme. Pro mne jsou důležité reálné tendence ve společnosti, které demokratický deficit vytvářejí. Tyto tendence a množství příčin, které vytvářejí demokratický deficit, viděl v Západních demokratických společnostech už Havel, píše o nich v eseji *Moc bezmocných* [viz. 2.7]. Proto chtěl po sametové revoluci nastolit takovou politiku, v které by byla silná občanská společnost, která by deficit vyrovnávala. Do jaké míry se mu ji povedlo nastavit, hodnotí na sklonku svého života v *Rudolfinském projevu (1997)* [viz. 3.2.2], kde současnou situaci hodnotí negativně a hlavní odpovědnost za ní dává politické reprezentaci, která může za špatnou náladu v zemi.

Pod jejím vedením se vytváří celá řada příčin a důsledků demokratického deficitu. Na některé poukazovali už neomarxisté, hlavní byly dvě: vytváření falešného vědomí, které působí konsens ve společnosti a nově vzniklé konzumní i duchovní potřeby [viz. 1.1]. Ty jsou pak tvořeny souborem společenských mechanismů, kulturou, jazykem, reklamou aj, které se ještě dále štěpí. Z důvodu omezeného rozsahu práce jsem si vybrala jako příčinu demokratického deficitu média, a jako jeho důsledek nízkou participaci občanů na politice. Myslím si, že deficit, který vytvářejí média a je patrný na stavu společnosti, která chápe fungující demokracii spíše na základě

konzumních kritérií než podle možnosti účastnit se ve veřejném životě, se dá řešit a zmenšit.

3.1 Působení médií na politické myšlení

Termín informační společnost, je jedním z termínů, který charakterizuje obecnou situaci současného lidstva. Podle sociologa A. Tofflera dnes již není hlavním faktorem produktivity práce kapitál nebo materiální produkty, ale vědění v podobě informací.⁷⁸ Důležitým a obecně přijímaným zdrojem informací jsou média. S médii podle nejnovějších sociologických výzkumů trávíme víc času než spánkem.⁷⁹ Mediální obsahy jsou zábavné, méně jich je informačních či vzdělávacích. Ale dokonce i zábavná média, která nepřináší vzdělání ani aktuality, v sobě obsahují informace, které na jejich konzumenta působí př. morální norma, stereotyp. Forma a druh sdělení, kterou do společnosti ventilují informace, jsou tedy vrcholně důležité. Působí na veřejné mínění, upravují ve společnosti hodnotový rámec a nelze se jim vyhnout. Jelikož je problematika médií tolik rozsáhlé téma a tato práce se zaměřuje na demokratický deficit, tak se jim budu věnovat jen střídavě, přestože jejich vliv na naši společnost, a tím i na demokratický deficit v ní, je zásadní. Pro tuto kapitolu budu pracovat převážně s dvěma zdroji, jedním teoretickým a druhým praktickým. Prvním je kniha *Problém médií: jak uvažovat o dnešních médiích*, kterou napsal Robert W. McChesney, a která představuje teoretický rámec práce, a tím druhým je díl *Lesk a bída médií* z diskuzního pořadu *Focus Václava Moravce*, který představuje praktický rámec a je zdrojem reflexí odborníků pro danou problematiku přímo v ČR.

Demokratická teorie obecně předpokládá, že žurnalistika je přísným hlídacím psem těch, kdo jsou a chtějí být u moci, která je schopna vypátrat, co je pravda a co lež, a která dokáže představit velkou šíři osvětlených názorů na důležitá témata dne. To vše se nepředpokládá u každého jednotlivého média, ale od mediálního systému jako celku. Očekává se tedy snadná dostupnost této žurnalistické kvality a objektivity. Jelikož informační tok chtějí často ovládnout mocní, nebo ho ovládají neprofesionálové,

⁷⁸ KOLOMAZNÍK, T., K sociálním aspektům a posunům v koncepcích postindustriální společnosti, Sociologický časopis, XXXVI, (2/2000), [online], [cit. 15. 6. 2016], str. 3
dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/fd9e85ba3e16ada6a052eb0d20dc73d60fb3647a_386_221K OLOM.pdf

⁷⁹ MORAVEC, V., [Focus Václava Moravce], [online], [cit. 5. 6. 2016], s. 0:30-2:10
dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/11054978064-fokus-vaclava-moravce/216411030530004/>

tak základním problémem svobodné společnosti je: jak vytvořit mediální systém, který dá vzniknout čemusi, co se blíží demokratické žurnalistice.⁸⁰

U nás po sametové revoluci zažila žurnalistika stejnou nepřipravenost jako politika. V 90. letech přišla velmi mladá novinářská generace, ve které se mladí lidé dostávali velmi rychle na pozice, na které by se v již zakotvených demokratických státech dostávali za 10-15 let.⁸¹ To způsobilo, že naši žurnalisté nebyli připraveni na svobodu slova, která se musí podávat precizně. Neměli dostatečné zkušenosti a vypracované zásady, kterými se má kvalitní žurnalistika řídit. Svoboda v žurnalistice musí obsahovat nějaká pravidla, 'svoboda ano, ale nelze v ní publikovat jakoukoli lež a i pravda se musí podávat seriózním způsobem'.⁸² Do této situace se ještě přimíchala online média, kde se často zprávy zkracují, zjednodušují a publikovat text může i amatér.⁸³

Problém v žurnalistice se ale neskrývá jen v nekvalitně zpracovaných zprávách. Postihuje i profesionální žurnalistiku a jde o problém nepřekonatelný. Tvrzení, že profesionálně zpracovaná žurnalistika může přinášet neutrální a objektivní zprávy, bylo chybné, ne-li zcela mylné. Součástí novinářského procesu je rozhodování, proč si nějaký příběh zaslouží být na titulní straně, zatímco jiný je opomenut. V tomto procesu se nutně prosazují nějaké hodnoty. 'Média nutně neříkají, co si myslet, ale řeknou, na co myslet a jak na to myslet.' To, ale neznamená, že by v demokratické společnosti neměla hrát nestranná žurnalistika zásadní roli.⁸⁴

V demokratických systémech má žurnalistika podporovat demokratické principy. Skrze tu mají mít lidé přehled o důležitých aspektech působících na jejich životy. Mainstreamová žurnalistika je ale řízená trhem a jeho principem nabídky a poptávky.⁸⁵ Šetření Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně se zaměřilo na samotný pohled českých novinářů na žurnalistiku se vzorkem 700 reprezentantů. Více než 60% dotázaných vypovědělo, že se v posledních 5 letech zvýšila komercializace médií na úkor zásadních politických a ekonomických témat.

⁸⁰ tamtéž, str. 7

⁸¹ VOLEK, J., *Focus Václava Moravce*, [online], [Televizní pořad], [cit. 5. 6. 2016], s. 0:30-2:00 dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/11054978064-fokus-vaclava-moravce/216411030530004/>

⁸² tamtéž, MORAVEC, V., s. 1:00-1:07

⁸³ tamtéž, VÁŠÁRYOVÁ, M., s. 27:54-28:35

⁸⁴ MCCHESENEY, R. W., *Problém médií: jak uvažovat o dnešních médiích*. Všeň: Grimmus, c2009, str. 17

⁸⁵ tamtéž., str. 36

Více než ¼ z nich si uvědomuje autocenzuru a téměř ⅓ vnímá nárůst autocenzury u svých kolegů.⁸⁶

Ke komerčnímu zpravodajství ji tradičně ospravedlňuje, že dává lidem to, co chtějí. Riziko tkví v tom, že ať už je záliba veřejnosti jakákoli, časem se témata shodného typu intenzivním způsobem ještě zvýší. Pokud se zprávy orientují pouze na násilí, jako jsou letecké a automobilové nehody, požáry, vraždy, hrozba terorismu nebo bulvární kauzy, společnost si na přísun tohoto typu zpravodajství zvykne a začne ho vyžadovat. Pokud by se média zaměřila stejně intenzivním způsobem na témata týkající se politického dění, dá se předpokládat, že by si veřejnost oblíbila i tato zpravodajství.⁸⁷

„...často se připomíná, že demokracie vyžaduje žurnalistiku; méně často se ale zdůrazňuje, že žurnalistika vyžaduje demokracii.“⁸⁸

Když neexistuje silná politická kultura, tak je jen malá poptávka po vynikající žurnalistice. Je-li politický systém zkorumpován a mimo veřejný vliv, jak se v depolitizované společnosti stává, novináři mají méně podnětů k tomu, aby prováděli nebezpečná odhalení, protože se nepromění v nic hmatatelného v podobě politických reforem.⁸⁹ Jde o kruh, který se navzájem podmiňuje. Mimo krizi, která se projevuje v nízkém zájmu o politická témata, se dostala do krize i žurnalistika jako taková.

„Lineární propad, který vidíme u kreditu, důvěryhodnosti novinářské profese, je varující. Spojuji ho s tím, že kopíruje stále skeptičtější vztah majoritní populace k liberální demokracii tak, jak se tady vytvořila po listopadu 1989.“⁹⁰

Nedůvěra v novináře není zpochybnění jen novinářů, ale podle Volka zpochybnění systému jako takového. Zpochybnění politiky i mainstreamových médií vedlo k vytvoření alternativních zdrojů informací. Proto se jak mainstreamovými, tak i alternativními médii zabývám v následujících podkapitolách.

⁸⁶ MORAVEC, V., [online], *Focus Václava Moravce*, [pub. 5. 6. 2016], [cit. 15. 6. 2016], s. 63:36-65:15 dostupné z: www.ceskatelevize.cz/porady/11054978064-fokus-vaclava-moravce/216411030530004/

⁸⁷ MCCHESENEY, R. W., *Problém médií: jak uvažovat o dnešních médiích*. Všeň: Grimmus, c2009, str. 36

⁸⁸ tamtéž, str. 47

⁸⁹ tamtéž, str. 47

⁹⁰ VOLEK, J., [online], [pub. 5. 4. 2016], [cit. 15. 6. 2016]

dostupné z: www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1744984-duvera-v-novinare-dlouhodobe-upada-tvrdisociolog-jaromir-volek

3.1.1 Demokratický deficit v mainstreamových médiích

V současnosti existuje v České republice duální systém vysílání, kdy platná mediální legislativa rozlišuje pouze dva typy vysílání - veřejnoprávní a soukromé (komerční).⁹¹ Oba typy podléhají zákonu ze dne 17. května 2001 o provozování rozhlasového a televizního vysílání, a na jeho dodržování dohlíží Rada pro rozhlasová a televizní vysílání, která i uděluje licence.⁹² Všechny typy těchto médií obsahují oficiální platformu, která jim udává podmínky jejich fungování. Nejdůvěryhodnějšími médii jsou podle internetového průzkumu společnosti SANEP Česká televize a Český rozhlas. Oběma veřejnoprávním médiím údajně důvěřuje více než 50 procent dotázaných. I přesto však oproti roku 2010 poklesla důvěra v Českou televizi o více než 30 procent.⁹³

Na krizi upozornila přímo ČT, která o ní informovala ve svém pořadu *Focus Václava Moravce*. Nejnovější sociologická data, která se tímto tématem zabývala, naznačují výrazný propad důvěry ve zprávy a novináře. Zatímco v sociologickém měření, které vedl J. Volek v roce 2004 měli novináři téměř 50% důvěru, tak následné měření, které skončilo v březnu tohoto roku, zaznamenalo propad na 28%. Nejhlubší propad je u nejmladší, a tedy i cílové generace mezi 18-29 lety. Zdá se, že tato generace vnímá novináře na straně moci, místo na straně své.⁹⁴

Pokles důvěry ve zpravodajství a speciálně v ČT, která je financována koncesionářskými poplatky, aby mohla podávat objektivní zprávy, vyvolává pochybnosti o pravdivosti a objektivitě naší mainstreamové žurnalistiky. Pokud chápeme mainstreamové zpravodajství jako 'hlídacího psa', tak je tato nedůvěra vážný problém. Tento problém umocňuje i samotná nedůvěra novinářů mezi sebou [viz. 3.1]. Deficit je viděn jak novináři, tak zároveň i konzumenty zpráv a vytvořil potřebu alternativních zdrojů informací.

⁹¹ [on-line], rada pro rozhlasové a televizní vysílání, [pub. 20. 6. 2016], [cit. 22. 6. 2016], dostupné z: www.rrtv.cz/cz/static/o-rade/materialy-k-verejne-diskusi/index.htm

⁹² tamtéž

dostupné z: www.rrtv.cz/cz/static/cim-se-ridime/stavajici-pravni-predpisy/pdf/231-2001.pdf

⁹³ VANČOVÁ, A., [online], [cit. 15. 6. 2016]

dostupné z: www.krajsekelisty.cz/praha/obvod-praha-4/4546-duvera-v-ct-klesla-za-3-roky-o-tretinu-neni-divu-redaktor-udalosti-vzkazal-politikovi-ze-reportaz-natoci-jen-kdyz-mu-nekdo-vyrazi-zuby.htm

⁹⁴ VOLEK, J., *Focus Václava Moravce*, [online], [cit. 5. 6. 2016], s. 23:20-25:45

dostupné z: www.ceskatelevize.cz/porady/11054978064-fokus-vaclava-moravce/216411030530004/

3.1.2 Vztah mainstreamových a nezávislých médií

Pro alternativní média je příznivé, že dnes už obecně nelze mluvit o masovém publiku, ale fenomén dnešní doby je publikum rozptýlené. Spolu s novými technologiemi se rozmáhají nové zpravodajské portály, které nabízejí alternativu k mainstreamovým zpravodajstvím. Různá média obsahují různé informace a je na konzumentovi, jaký typ médií si zvolí a jaký obsah v nich vyhledává.⁹⁵

Alternativní média přinášejí marginální úhly pohledu, provokativní a alternativní pohled na aktuální dění a zasazování událostí do jiného kontextu, než jak to činí mainstream. Alternativní, internetová média, kterým se někdy také říká *Nová média*, jsou zatím nejmladším a nejbouřlivěji se vyvíjejícím masmédiem. Velkou výhodou internetových médií je, že poskytují prostor pro necenzurované informace, které lze sdílet prakticky s kýmkoliv, kdo má přístup k internetu. Další nespornou výhodou je obrovská rychlost a nízké náklady k provozování těchto médií.⁹⁶ Zároveň jsou tyto výhody pro konzumenta i nevýhodou, skrz ně lze propagovat i dezinformace a může podněcovat k nenávisti určité skupiny lidí.

Tyto webové portály se často považují za nezávislá média, která chtějí ukázat, že lze bojovat za svobodu a jít proti manipulaci. Nebýt jen informován, ale namísto toho se rozhodnout sám a utvořit si názor z mnoha zdrojů.⁹⁷ V současné době jsou ale některé tyto weby označeny za proruské díky informační válce, kterou Rusko a EU vede. Aktivista a středoškolský učitel Juraj Smatana označil touto nálepkou 42 webů.⁹⁸ V televizní debatě v pořadu Události – komentáře, který se mimo jiné zabýval i tématem ruské propagandy řekl bezpečnostní analytik a spolupracovník serveru České pozice Jan Schneider, že „nazývat opačný názor než mám já a-priori propagandou je hloupé a je to v rozporu s demokratickým heslem: 'ať je slyšet i ta druhá strana'“.⁹⁹

Kromě zveřejňování informací, které jsou v rozporu s mainstreamovými zprávami, se dokonce internetový portál Kosa Nostra rozhodl bojovat proti mainstreamu

⁹⁵ VOLEK, J., *Focus Václava Moravce*, [online], [cit. 5. 6. 2016], s. 3:15-4:05

dostupné z: www.ceskatelevize.cz/porady/11054978064-fokus-vaclava-moravce/216411030530004/

⁹⁶ KALABUS, E., [online], [pub. 28. 12. 2015], [cit. 15. 6. 2016]

dostupné z: www.czechfreepress.cz/emil-kalabus/mainstreamova-a-alternativni-media.html

⁹⁷ HURY, I., [online], [pub. 3. 12. 2014], [cit. 15. 6. 2016]

dostupné z: outsidermedia.cz/souhrn-svobodne-a-nezavisle-zurnalistiky-na-jednom-miste-zpravodajsky-server-almanach-cz/

⁹⁸ GARKISCH, D., [online], [zpravodajská portál tn.cz], [pub. 28. 2. 2015], [cit. 21. 6. 2016]

dostupný z: tn.nova.cz/clanek/seznam-42-webu-ktere-siri-proruskou-propagandu-a-lzi.html

⁹⁹ Události-komentáře, [online], [pub. 21. 5. 2015], [cit. 21. 6. 2016], s. 39:31- 40:15

dostupné z: www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1096898594-udalosti-komentare/215411000370521/

v podobě ČT, velmi aktivně. Systematicky se věnoval občanské válce na Ukrajině (od března 2014 do září 2014 a rámcově, přes hlavní události ještě od října 2014 do ledna 2016). Skupina nadšenců se zaměřila na webový portál České televize a vytvořila stížnost na zpravodajství České televize o 495 stránkách, kterou předložil P. Pražák.¹⁰⁰ Rada česká televize jakékoli své pochybení odmítla. „Zpravodajství je vystavováno systematickému a tvrdému tlaku propagandy, která se snaží dehonestovat práci ČT jako celku a zejména zpravodajství,“ oponoval například radní Zdeněk Šarapatka.¹⁰¹

Napětí mezi mainstreamovými a alternativními médii je vidět v rozdílnosti obsahů zpráv, které nabízejí, a potvrzuje ho i příklad stížnosti. Stejně jako alternativní média reagují na mainstreamová, tak už i mainstreamová média musí reagovat na ty alternativní, které začínají mít stále větší moc. V ideálním případě se budou obě formy médií navzájem hlídat. To by přispělo k reálnému demokratickému zpravodajství. Výhodou existence obou typů médií je i to, že vytváří názorovou pluralitu, která napomáhá kritickému myšlení.

3.2 Zájem občanů o politiku

Zájem o politiku je nezbytnou podmínkou k tomu, aby jedinec samostatně uvažoval o možnostech individuální participace, a aby se naplnila představa o tom, že demokracie je vládou lidu. V současné době dochází k systematickému oslabování vztahů mezi společností a stranami a dochází k změně kontaktu s nimi. Zatímco v roce 2002 byly v ČR nejčastějšími politickými aktivitami kontaktování politiků nebo úředníků státní správy či samosprávy, pak až podepisování petic, v roce 2010 podepisování petic převážilo. Tento vývoj ukazuje, že u nás dochází k útlumu institucionalizované politické participace a rozvoji neinstitutionalizované protestně orientované participace.¹⁰²

¹⁰⁰ SCHEINOST, Jan, [online], [pub. 22. 4. 2016], [cit. 21. 6. 2016]
dostupné z: svobodneforum.cz/za-500strankovou-stiznosti-na-zpravodajstvi-ct-z-ukrajiny-stoji-i-zemanuv-exministr-david/

¹⁰¹ [on-line], [portál ČT], [pub. 22. 6. 2016], [cit. 22. 6. 2016], sec. 85:35-87:17
dostupné z: www.ceskatelevize.cz/rada-ct/prenos-jednani-po-internetu/?IDEC=216%20251%2000056/0012

¹⁰² PLECITÁ, Klára (ed.). *Hodnoty, postoje, chování: Česká republika 2002-2012 : sociální report projektu European Social Survey*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2013, str. 138

Proč tomu tak je, může objasnit sociologický výzkum vedený společností CVVM¹⁰³, podle kterého vyšlo najevo, že občané nevěří, že se politici příliš zajímají o to, co si oni myslí. Od roku 2008 kleslo přesvědčení občanů o tom, že se mohou vyjadřovat k problémům ve společnosti zpět na úroveň, která byla naměřená na konci 90. let. Veřejnost si podle tohoto výzkumu myslí, že nejdůležitějšími činiteli ovlivňujícími jednání a rozhodování politiků jsou na jedné straně úplatky a korupce, na druhé působení zájmových skupin. Takové chování mají občané spojené se stranickou politikou, proto vzrostl negativní zájem o politiky ve straně, a ti jsou často nahrazeni politiky, kteří zdůrazňují, že jsou nestranní. Nezájem o stranickou politiku je patrný na komunitní politice. Jako příklad si vezmu své rodiště Liberec. Celkově se komunálních voleb v Liberci za rok 2014 účastnilo 42,58% občanů. Kde s jasnou převahou vyhrálo Sdružení nezávislých kandidátů, jeho členové obsadili 1392 mandátů, oproti stranickým kandidátům, kde byla oficiální strana až na 5. místě s 97 hlasy.¹⁰⁴ Celková skepse ohledně fungování politického systému představuje brzdu rozvoje politického sebevědomí občanů.¹⁰⁵ Když už se čeští občané do veřejného života zapojují, tak ve formě účasti na činnosti sportovních organizací, občanských či zájmových sdružení a nadací či charitativních organizací. S výjimkou užší skupiny některých občanských sdružení jde o aktivity, které nemají politický charakter.¹⁰⁶

Tabulka 1 - Participace ve veřejném životě (časové srovnání, v %)¹⁰⁷

	2007	2008	2009	2010	2011	2014
Sportovní organizace	30	31	27	27	25	27
Občanská (zájmová) sdružení	26	25	20	24	18	25
Nadace, charitativní organizace	14	12	9	14	18	14
Profesní sdružení	11	9	7	9	9	10
Obecní samospráva	9	9	7	7	6	8
Odbory	-	-	-	8	6	7
Politické strany	7	5	4	3	3	3

Poznámka: V tabulce jsou uvedeny procentuální podíly odpovědi ‚ano‘; dopočteno do 100% tvoří ‚ne‘ a ‚není‘.

¹⁰³ Centrum nezávislého průzkumu veřejného mínění

¹⁰⁴ Dodavatelem průběžných i konečných volebních výsledků je Český statistický úřad, [online], [cit. 21. 6. 2016]

dostupné z: volby.idnes.cz/komunalni-volby-2014.aspx?t=2&o=7

¹⁰⁵ KUNŠTÁT, Daniel. *25 let české demokracie očima veřejnosti*. Praha: Academia, 2014, str. 138

¹⁰⁶ tamtéž, str. 126

¹⁰⁷ tamtéž, str. 127

Ovšem i nepolitické organizace jsou příznivé pro pocit pospolitosti, který má jedinci vyplnit prázdnotu sdružením několika jedinců do nadosobního cíle a mohou podnítit zájem o svůj národ. K nejviditelnějším příkladům patří veškeré emoce věnované našim sportovcům. Ty však mohou naplnit pouze chvilkové a dílčí pocity pospolitosti. Česká veřejnost postrádá dlouhodobé pojítko. V dlouhodobé perspektivě existuje pouze jako obrovská skupina jednotlivců propojených soukromými zájmy, jazykem a institucemi o jejichž účelu a efektivnosti panují všeobecné pochyby. Naši společnosti chybí koncept veřejného zájmu, který by dával smysl veřejnému angažování občanů a ukazoval směr jejího dalšího pohybu.¹⁰⁸ Zároveň naše společnost postrádá národní identitu. To se prokázalo 17. 11. 2014 u odhalení národní desky k 25. výročí událostí 17. listopadu 1989. Při ceremoniálu naší státnosti, byly demonstranty na prezidenta republiky házeny vejce.¹⁰⁹ K zhodnocení jak se u nás demokratická politika povedla nastavit, použiji dva již zmíněné politiky Pitharta a Havla, kteří se po zhroutilí Reálného socialismu chopili obtížné úlohy nastolit u nás demokracii.

3.2.1 Hodnocení provedení demokratického procesu Petrem Pithartem

Pro tuto část vycházím z díla *25 let poté: Klaus, Pithart, Rychetský a Zeman v rozhovorech o společnosti a politice*, která je vedená Janem Rovenským formou dialogu. Zabývat se zde budu pouze rozhovorem s Pithartem, ve kterém hodnotí, jak se v naší zemi provedla demokracie nastavit.

To, že v politice vznikají nestandardní řešení v podobě hnutí, a spolu s tím roste nechuť k politickému stranictví, podle něj znamená, že se politický systém nepodařilo dobře rozvinout a nastavit. Důvody vidí v tom, že stát a jeho složky nedovedly dobře zakročit proti evidentním přešlapům, které po listopadu vznikly. To vedlo přirozeně k tomu, že občané státníkům přestali věřit a začali se ohlížet po někom, kdo se explicitně hlásí k tomu, že není politik ani státník. Ale nestráctví vidí z dlouhodobého hlediska jako neudržitelné.

„Bud' toho či onoho hnutí uzná, že musí postavit od základů stranu a potvrdit legitimitu nejenom svoji, ale celého dosavadního hnutí, nebo bude mít pokušení stát se

¹⁰⁸ DRULÁK, Petr. *Politika nezájmu: Česko a Západ v krizi*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, str. 249

¹⁰⁹ portál ČT, [online], [pub. 17. 11. 2014], [cit. 15. 6. 2016]

dostupné z: www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1008985-albertov-2014-dav-zemana-vypiskal-a-vzduchem-letala-vajicka

vůdce a už mu nebude stačit jen to hnutí, ale bude zpochybňovat celý parlamentní systém. ¹¹⁰

Nedostatek občanské participace, kdy se lidé v politice přestávají orientovat, vede podle Pitharta k tomu, že lidé svojí nejistotu promění v důvěru v silného zástupce a víc už se o politiku zajímají. Pak zbývá jediná obranná linie v právním řádu a jeho plnění. Východisko vidí v tom, že by se lidé měli chtít více angažovat ve stranách. A také, že by se politici postavili proti poptávce po populismu, který nejenom že demagogicky všechno zjednodušuje, ale především staví na líbivé dichotomii dobrého lidu a zlých politiků.¹¹¹ Výrazný vzestup nestranných hnutí prokázaly i veřejné výzkumy a volby, stejně jako nedostatečnou participaci občanů v politice. Vlastní angažování občanů do politického života, by pak zákonitě vedlo k jejich zájmu o politiku, a tím by se politická sféra stala průhlednější a bylo by obtížnější dělat uprostřed politiky činnosti, které jsou v rozporu s veřejným blahem.

3.2.2 Havlův Rudolfínský projev

Přesně rok před tímto projevem Havel málem zemřel v nemocnici, když se z komplikovaného zápalu plic vyklubala rakovina. Prezident podstoupil úspěšnou operaci, ale léčba mu vzala hodně energie a oslabil imunitní systém. Nový zápal plic, přišel ve chvíli, kdy by bez jeho účasti nešla sestavit nová vláda. I přes doporučení lékařů na klid se Havel nadále věnoval politickým jednáním. Dne 9. prosince 1997 se v pražském Rudolfinu scházejí členové obou komor parlamentu ke společnému jednání a Havel přednáší svůj životní projev v prezidentském úřadu vzhledem k politice České republiky.¹¹²

V této části mě zajímá, jak se Havel v tomto projevu zabýval otázkou politické participace. V této souvislosti se zaměřil na otázku: Proč jsou dnes lidé znechuceni politikou? Příčinu této politické krize vidí dvojí. První je historická. Ta vychází ze systému hodnot, který nastavila doba komunistická a s jistotami, které jí doprovázely, a které se dnes střetávají s nově vzniklou svobodou, se kterou lidé neuměli pracovat. Většina si neuměla poradit s novou individuální odpovědností, a někdo se dokonce novou svobodou nechal svést.

¹¹⁰ ROVENSKÝ, Jan. *25 let poté: Klaus, Pithart, Rychetský a Zeman v rozhovorech o společnosti a politice*. Praha: Filosofia, 2014, str. 164

¹¹¹ tamtéž, str. 165-167

¹¹² TABERY, Erik. *Vládeme, neruší: opoziční smlouva a její dědictví*. Praha: Paseka, 2006, str. 22

„Nejednou jsem tento zvláštní stav přirovnal k postvěžeňské psychóze, kdy člověk zvyklý žít po léta v úzkém koridoru detailně vypracovaných pravidel se náhle ocitne na podivném prostranství svobody, které v něm nutně vyvolává pocit, že je na něm vše dovoleno, a které ho zároveň zavalí nesmírnou tíhou nutnosti od rána do večera činit jakási rozhodnutí a odpovídat za ně.“¹¹³

Druhou příčinu viděl v polistopadové reprezentaci Čech, která byla nastavena politiky. Ti reprezentovali Čechy v domácím prostředí až zaslepeně pyšně, a vůči Německu se chovali dokonce morálně nadřazeně. Jako stát jsme si tak vytvořili obrázek o vlastní důležitosti, kdy si se vším poradíme sami a sousedy nepotřebujeme. Výsledkem je, že dnes se daří jen s těžkostmi občany přesvědčit o tom, že chceme-li jakékoli bezpečnostní záruky, musíme je i sami poskytovat. Byli jsme zemí fascinovanou svými makroekonomickými ukazateli, kterou nezajímalo, že tyto ukazatele dříve či později ukáží i to, co je za hranicemi makroekonomického či technokratického pojetí světa: totiž že jsou věci, jejichž váhu či význam sice žádný účetní nespočítá, ale které vytvářejí jediné myslitelné prostředí jakéhokoli ekonomického rozvoje: pravidla hry, právní stát, mravní řád, z něhož každý systém pravidel vyrůstá a bez něhož žádný nemůže fungovat, klima společenského soužití. Zhroutil se i ideál úspěchu, neboť se dopustilo, aby největší zisk měli ti nejméně mravní, kteří se mnohdy nedočkali ani potrestání.

Tyto faktory mohou za dnešní politickou krizi, kdy se nevytvořila dobře fungující občanské společnosti, která by soužila i jako hlídací pes neblahým politickým praktikám a i při politické krizi by legitimizovala demokracii jako systém.

„Pod hávem liberalismu bez přívlastků, pro nějž bylo kdesi zločinně levicové, se paradoxně skrývala marxistická poučka o základně a nadstavbě: morálka, slušnost, pokora před řádem přírody, solidarita, myšlenka na ty, kteří přijdou po nás, úcta k právu, kultura vztahů mezi lidmi - to všechno a mnoho podobných věcí bylo posláno do nadstavby jakožto lehce posmívané sféry takzvaného "koření života", aby se posléze ukázalo, že už není co kořenit: základna je protunelována... Úkolem občanů a médií je, aby bedlivě sledovali, zda to skutečně děláme, a pakliže zjistí, že nikoliv, aby využili

¹¹³ HAVEL, Václav, [online],[pub. 9. 12. 1997], [cit. 17. 6. 2016], str. 2
dostupné z: www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=144_projevy.html&typ=H

všech možností, které nabízí demokratický politický systém, k tomu, aby nás vystřídali někým lepším. ¹¹⁴

Jak z této ukázky vyplývá, demokratický deficit viděl hlavně v morálních zásadách, které jsou pro politiku nezbytné, a že připouští selhání politiky, které mělo enormní dopad na naši ekonomiku. Svým proslovem se dotknul i nedobře provedené privatizace, a tím i Václava Klause, který seděl v hledišti v první řadě. Když projev skončil, zvedl lidi ze židlí a následoval aplaus, Klaus ani nevstal ani netleskal.¹¹⁵ Tímto kritickým projevem Havel na sklonku života reflektoval špatnou politickou reprezentaci po roce 1989, a dal důraz na potřebu občanské společnosti a profesionálních médií.

3.3 Důsledek krize médií a politické angažovanosti na demokracii u nás

Média i přes to, že k nim nemá většina lidí důvěru, stále vytvářejí obraz společnosti a dávají návod na hodnoty, které by jedince měly zajímat. Tyto hodnoty poskytují převážně mainstreamové média, jejichž obsahy jsou obecně nejdostupnější. Proti nim stojí média alternativní. K těm se obrací pouze zájmové skupiny lidí, kteří se zajímají o specializované obsahy, které jednotlivá média nabízí. Jde o alternativu, která je konzumována pouze lidmi, kteří ji aktivně vyhledají. Zatímco mainstream je k dispozici plošně. Jelikož se mainstreamová média zajímají o politiku spíše skrz kauzy typu 'facka od Macka' takže bulvárně, namísto vážných politických témat, tak se z veřejného zájmu ochota politické participace vytratila.

K tomu přispěla i polistopadová situace, kdy se s novou svobodou a rozvolněnými mravy začal nemorálně ztrácet veřejný majetek. Nechuť k politickým institucím byla logickým východiskem, ale právě ta také odvádí od tlaku, který by mohl takové chování zastavit. Proto jak Havel, tak i Pithart vidí nutnost v silné Občanské společnosti.

Deficit, který vychází ze spojení médií a nízké občanské participace:

1. Neinformovanost lidí o politice: Ta napomáhá korupci a manipulaci lidí.
2. Úpadek mravních hodnot: Převládají sobecké zájmy nad kolektivními.

¹¹⁴ HAVEL, Václav, [online], [pub. 9. 12. 1997], [cit. 17. 6. 2016], str. 2-3

dostupné z: www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=144_projevy.html&typ=H

¹¹⁵ TABERY, Erik. *Vládeme, nerušit: opoziční smlouva a její dědictví*. Praha: Paseka, 2006, str. 23

3. Zmanipulované vědomí a svět simuláker : K němu patří větší závislost na konzumních hodnotách před hodnotami morálními.
4. Ekologický deficit: Rozvíjení zájmu o politiku vede k odpovědnosti za celek, tedy i za ekologické problémy.

Tyto body ukazují, že demokratický deficit, který je spojený s dobou dnešní, byl k nalezení, i když v rozdílné míře, už v době reálného socialismu. To to se výrazně změnilo, jsou občanské svobody. Dobře fungující občanská společnost a serióznost médií by měly napomoci, abychom se svobod a odpovědnosti s ní spojené nebáli a začali se zajímat o politické otázky, které se nás přímo dotýkají. Větší zájem občanů pak vytvoří i tlak na politiku, která si nebude moct dovolit prosazovat vlastní zájmy nad obecnými.

4 Závěr

Závěrem shrnu demokratický deficit ve třech vlnách. V první se budu zajímat deficitem obecným, v druhé deficitem typicky českým a třetí část bude obsahovat můj subjektivní pohled na něj. Demokratický deficit v České Republice, který je dnes, je už v principech, na které poukazovali už Adorno, Horkheimer i Marcuse. Bezesporu za dnešními problémy, které Češi mají, stojí i doba normalizace a orientace na konzumní štěstí, ale jak frankfurtská škola ukázala, podobné problémy i když s odlišnou intenzitou, s upřednostněním konzumní hodnoty nad morální má i západ s demokratickou tradicí. Češi jsou podobně jako jiné vyspělé národy ovládaní jako masa, ve které morálně převládá zájem o sebe nad zájmem k obecnému. Za obecný hodnotový mechanismus, který je vytvářen systémově a říká, co nás má zajímat, co se nám má líbit a dokonce vytváří rámeček, jak hodnotit sebe samého, mohou systémově propagované hodnoty, které se svým opakováním stávají normou a konzument si je přijme za své.

Individuální problémy České republiky jsou determinovány historicky. Jak napsal Pithart, my Češi jsme se o svůj národ nikdy moc snažit nemuseli. Po první světové válce nám k samostatnosti pomohla Francie, kdy jsme vytvořili stát společně se Slovenskem. Do té doby jsme byli vždycky částí někoho silnějšího a samostatnost jsme získali příliš lacino. To se posléze ukázalo v našem národním povědomí, kde jsme na rozdíl od Slováků brali vlastenectví jako slabost. Navíc jsme jako národ trpěli špatnou kolektivní pamětí. K této kritice se připojuje i Havel. Oba si všímají, že události v naší kolektivní paměti jsou mytologizované, některé jsou vyzdvihovány, jiné potlačeny. Z ní pak vychází krize lidské identity, protože stejně selektivně, jak se díváme na své dějiny, hledíme i na sebe samotné. Oba autoři si všimli, že špatná kolektivní paměť se skrz vlastní identitu projevuje v postojích lidí a v jejich rozhodování.

Specifické problémy, které ČR má a mohou za náš demokratický deficit, vidím stejně jako Pithart a Havel v krizi kolektivní paměti, která působí na identifikaci jedince vzhledem k národní příslušnosti. Jak napsal Kohák, bez vůle k dějinám a spoluprožívání společného příběhu a sdílení jeho smyslu se dějiny rozpadnou na čas a lidská společenství na dav osamělých jedinců. Naše národní dějiny jsou utvářené selektivní formou, kdy se vyzdvihují jen chvíle, za které můžeme být hrdí nebo takové, ve kterých jsme oběti, ale ostatní jsou z dějin vytěsněni. To působí i na způsob, jak uvažujeme

o sobě, neboť potřebujeme dějiny, abychom se připravili na budoucnost. Nedokážeme o sobě uvažovat dostatečně kriticky, protože ani naše kolektivní paměť v sobě neobsahuje konzistentní příběh plný rozporů a pluralit, kterým by nám poskytoval smysl. O sobě tedy uvažujeme neuceleně, podle mechanismů s nimiž jsme zvyklí pracovat. Naše identita se zakládá na mýtu, který jsme si o sobě utvořili, a ten v sobě zahrnuje vytěsněné obsahy, které o sobě vědět nechceme a ani si je nepřipouštíme. Krize identity, má pak špatný dopad na vztahy k ostatním a k veřejnému. Chápeme náš stát jako samozřejmost, a to nás odvádí od snahy se na něm podílet a chápat ho jako součást naší identity. Souhlasím s Havlem, že krize vlastní identity jedince odvádí od odpovědnosti. Ta se pak projeví v tom, že nám vyhovuje, když za nás může rozhodovat někdo jiný a my se rozhodování nemusíme účastnit. Se ztrátou k odpovědnosti k celku, kdy se zájem o politiku vytrácí, se vláda většiny, kterou by měla demokracie být, promění ve vládu poutavých hesel, které lahodí uchu.

Smysl života, který potřebujeme jako část své lidskosti, hledáme jinde než v obecném. K tomu nám souží bohatý kulturní průmysl a smysl života nalézáme v zábavě, to se ukazuje jako nový generační problém. Důraz se klade na heslo: 'žijeme jen jednou'. To se reinterpretuje jako, uživej si, máš na to jen omezený čas. V kulturním průmyslu se však nalézají hodnotové obsahy, které nás socializují a utváří nám pohled na svět, ve kterém žijeme. Problematické na něm je, že jsme jím manipulováni. To vytváří deficit v našem rozhodování, protože to, je ovlivněné hodnotami, které nám jsou skrz kulturní průmysl vštěpovány. V této situaci pak demokratické rozhodování vlastně zaniká, protože každé jednotlivé rozhodnutí už nevychází přímo od jedince, ale je nám dáno a-priori.

Východisko z totální manipulace vidím podobně jako Havel a Pithart v silné občanské společnosti. Myslím si, že úplně se zbavit veškeré manipulace v žádné společnosti nelze, ale Občanská společnost ji může 'zasadit do patřičných mezí'. Jak už se dnes ukazuje, technický svět přináší silné prostředky manipulace, zároveň ale poskytuje i prostředky, kterými jde vůči ní bojovat. Jako příklad lze uvést alternativní média. Silná občanská společnost má v sobě potenciál moci, která některé manipulativní praktiky může odhalit a bojovat za jejich odstranění. Jak už ukázalo Pražského jaro, občanská společnost může změnit situaci v zemi, obnovuje pocit odpovědnosti za stát a pomáhá nastolit hodnoty sounáležitosti. Lidé začínají mít lepší vztah ke své vlasti a začnou se aktivně starat o obecné.

Seznam použité literatury

- 1) ADORNO, Theodor W. a Max HORKHEIMER. *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. Praha: OIKOYMENH, 2009. ISBN 978-80-7298-267-7
- 2) BROD, Toman a Jiří VANČURA. *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. Brno: Doplněk, 1999. ISBN 80-7239-051-1
- 3) DRULÁK, Petr. *Politika nezájmu: Česko a Západ v krizi*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-115-2
- 4) FRANC, Martin a Stanislav HOLUBEC (eds.). *Mladí, levice a rok 1968*. Praha: Společnost pro evropský dialog v nakl. BCS, 2009. ISBN 978-80-904491-1-4
- 5) HAVEL, Václav. *Moc bezmocných a jiné eseje*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012. ISBN 978-80-87490-13-6
- 6) HAVEL, Václav a Karel HVÍŽDALA. *Eseje a jiné texty z let 1970-1989: Dálkový výslech*. Editor Jan ŠULC. Praha: Torst, 1999. ISBN 80-7215-094-4
- 7) HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Fenomenologie ducha*. Praha: Nakl. ČSAV, 1960
- 8) JACYNO, Małgorzata. *Kultura individualismu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012. ISBN 978-80-7419-104-6
- 9) KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2043-7
- 10) KUNŠTÁT, Daniel. *25 let české demokracie očima veřejnosti*. Praha: Academia, 2014. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2465-7
- 11) HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86432-95-5
- 12) MARCUSE, Herbert. *Jednorozměrný člověk: Studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti*. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-206-0075-2
- 13) MCCHESENEY, Robert Waterman. *Problém médií: jak uvažovat o dnešních médiích*. Všeň: Grimmus, c2009. ISBN 978-80-902831-2-1
- 14) MILJACKI, Ana a Rostislav ŠVÁCHA. *Architekti SIAL*. Editor Miroslav MASÁK. Praha: Kant, 2008. ISBN 978-80-86970-79-0
- 15) OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. ISBN 978-80-7285-137-9.
- 16) PITHART, Petr. *Osmadesátý*. 3. vyd. Praha: Rozmluvy, 1990. ISBN 0-946352-43-7
- 17) PLECITÁ, Klára (ed.). *Hodnoty, postoje, chování: Česká republika 2002-2012 : sociální report projektu European Social Survey*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2013. ISBN 978-80-7330-224-5.
- 18) RICHTA, Radovan. *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. 3. rozš. vyd. Praha: Svoboda, 1969

- 19) ROVENSKÝ, Jan. *25 let poté: Klaus, Pithart, Rychetský a Zeman v rozhovorech o společnosti a politice*. Praha: Filosofia, 2014. ISBN 978-80-7007-424-4
- 20) TABERY, Erik. *Vládneme, neruší: opoziční smlouva a její dědictví*. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-446-8
- 21) VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne: kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé strany Zelených: diskursivní analýza*. Praha: Matfyzpress, 2011. ISBN 978-80-7378-153-8.

Internetové zdroje

- › www.blisty.cz
- › www.bohumildolezal.cz
- › www.ceskatelevize.cz
- › www.cs-magazin.com
- › www.czechfreepress.cz
- › www.e-republika.cz
- › www.feminismus.cz
- › www.glosy.info
- › www.charta77.wz.cz
- › www.janpalach.cz
- › www.klaus.cz
- › www.outsidermedia.cz
- › www.projekt-zipp.de/cz
- › www.rrtv.cz
- › www.sds.cz
- › www.spisovatele.cz
- › www.sreview.soc.cas.cz
- › www.studena.valka.cz
- › www.svobodneforum.cz
- › www.totalita.cz
- › www.ustrcr.cz
- › www.vaclavhavel.cz
- › www.znoj-tyden.cz